

Нурмагамбетова А.З.

**АҒЫМДАҒЫ АКТИВТЕРДІ
ЕСЕПКЕ АЛУ**

Оқу құралы

Алматы, 2020

ББК
УДК
Н

Басылымға Нархоз Университетінің Ғылыми Кеңесі ұсынады

Пікір білдірушілер:

Сапарбаева С.С. – э.ғ.к., доцент, ассоц., профессор Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің «Есеп және талдау» кафедрасы

Разакова Д.И. – э.ғ.к., PhD докторы, доцент, «Тұран» университетінің экономикалық деканы

Н Нурмагамбетова А.З.
Ағымдағы активтерді есепке алу. Оқу құралы. Алматы. «Фортуна Полиграф» баспасы ЖШС, 2019

ISBN

Оқу құралындағы материалдар шаруашылық жүргізуші субъектілерді басқаруда бухгалтерлік ақпаратты қолдану мақсатында айналымдағы активтерді ұйымдастыруға және қаржылық есеп ережелерін зерделеуге мүмкіндік береді.

Оқу құралында кестелер, суреттер, диаграммалар, практикалық жағдайлардың мысалдары бейнеленген. Әр тарауда бақылау сұрақтарымен, оның жауаптары берілген.

Бухгалтерлік есепті жүргізу курсы зерделеу болашақ мамандардың бухгалтерлік есеп саласындағы тәжірибелік дағдыларын, әртүрлі меншік формасындағы шаруашылық жүргізуші субъектілерінің жағдайын және айналымын, бухгалтерлік ақпаратты пайдалануды қалыптастыруға, қарастырылған басқару шешімдерін қабылдауға ықпал етеді.

Оқу құралы экономикалық мамандықтарға арналған білім беру бағдарламасына сәйкес құрастырылған.

Экономикалық және бухгалтерлік мамандықтар бойынша жоғары оқу орындарында оқитын студенттерге, магистранттарға, сонымен қатар экономикалық қызметіндегі мамандардың біліктіліктілігін арттыруға болады.

ББК
УДК

© Нурмагамбетова А.З. 2020

© «Фортуна Полиграф» баспасы ЖШС, 2020

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	
Тақырып 1. Ақша қаражаттары мен олардың баламаларын есепке алу.....	
1 тақырып мазмұны	
Бақылау сұрақтары	
Тақырыпқа байланысты тапсырмалар	
Тақырып 2. Ақшаның уақытша құны	
2 тақырып мазмұны	
Бақылау сұрақтары	
Тақырыпқа байланысты тапсырмалар	
Тақырып 3. Дебиторлық берешекті есепке алу	
3 тақырып мазмұны	
Бақылау сұрақтары	
Тақырыпқа байланысты тапсырмалар	
Тақырып 4. Қорларды есепке алу	
4 тақырып мазмұны	
Бақылау сұрақтары	
Тақырыпқа байланысты тапсырмалар	
Тест сұрақтары	

ОСЫ БӨЛІМДІ ОҚУ АРҚЫЛЫ СІЗ БІЛУГЕ ТИІСТІСІЗ

1-тақырып.

Ақша қаражаттары және олардың эквивалентінің есебі

Бөлімді зерттеудің мақсаты:

- Ақша қаражаттары болып табылатын бөлімдерді анықтау;
- Есептіліктегі ақша қаражаттары ұғымымен байланысты бөлімдерге түсінік қалыптастыру;
- Алынуға тиісті вексельдерді тану бойынша бухгалтерлік есепті түсіндіру;
- Алынуға тиісті вексельдерді бағалау бойынша бухгалтерлік есепті түсіндіру;
- Қысқы мерзімді активтер түсінігі және оның классификациясы;
- ХҚЕС 1 сай қысқа мерзімді активтерге қойылатын талаптарды баяндау;
- ХҚЕС 7 талаптарына сай ақша қаражаттары мен оның эквивалентінің мәнін ашып көрсету.

Мазмұны:

1.1	• Қысқа мерзімді активтер түсінігі мен классификациясы
1.2	• Ақша қаражаттары және эквиваленттері
1.3	• Ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есеп: мақсаты, құрылымы формасы
1.4	• Ақша қаражаттарының қозғалысы бойынша ішкі бақылау жүйесі
1.5	• Бақылау сұрақтары
1.6	• Өзін - өзі бақылау тапсырмалары
1.7	• Тесттік сұрақтар

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

1.1. Қысқа мерзімді активтер түсінігі мен сыныптамасы

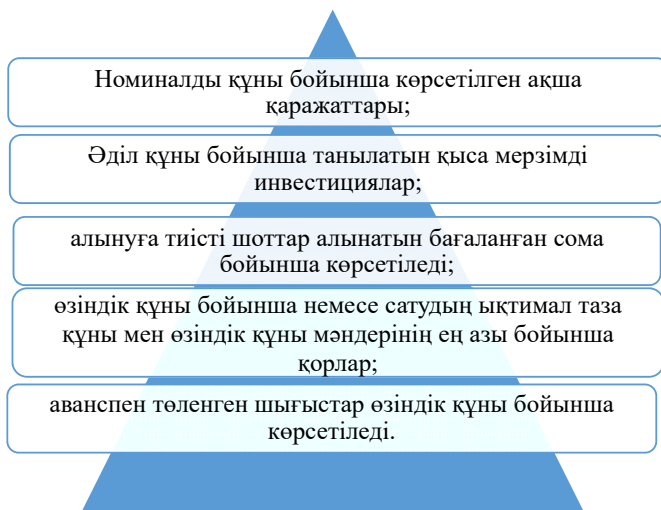
Қысқа мерзімді активтер - бұл есепті кезең ішінде ақша қаражаттарына айналатын, не есепті кезеңде қысқа мерзімді міндеттемелерлі өтеуге және сатып алуға жұмсалатын ақша қаражаттары немесе өзге де активтер.

Операциондық цикл- шикізаттарды сатып алғаннан оларды сатқанға дейінгі аралықтағы орташа есептік кезең. Операциондық цикл ақша қаражаттарынан басталып қорларға айналады, сосын өндіріс, дебиторлық қарыз және ақша қаражаттарына қайта айналатын болады. Егерде қарастырылып отырған операциондық цикл мерзімі 1 жылдан асқан жағдайда активтер ұзақ мерзімді активтер ретінде танылады.

Қысқа мерзімді активтерге келесідей статъялар тән:

- Қысқа мерзімді активтерді сатып алуға байланысты аванстық төлемдер;
- Алынуға тиісті векселдер;
- Қысқа мерзімді активтерді сатып алуға байланысты аванстық төлемдер;
- Бас компания мен еншілес немесе бірлесіп басқарылатын серіктестер арасында ішкі операциялар бойынша туындаған дебиторлық қарыздар;
- Пайда болған күннен осы кезең соңына дейінгі мерзімде қайтарылатын дебиторлық қарыздар;
- Қайта өңделу және сату мерзіміне қарамастан қорлар;
- Қысқа мерзімді құны бойынша қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар, егер баланстық құнынан айырылған жағдайда;
- Есепті кезеңде пайда болған және өтелуі тиіс болашақ мерзім шығындары;
- Қысқа мерзімді активтерді сатып алуға байланысты аванстық төлемдер;
- Алынуға тиісті шоттар;
- Өзге де дебиторлық қарыздар.

Қысқа мерзімді активтер бухгалтерлік баласта жойылу құны бойынша да көрсетілуі мүмкін. Қысқа мерзімді активтер бөліміндегі 5 негізгі элемент(1 сурет):

1 сурет – Қысқа мерзімді активтер бөліміндегі 5 негізгі элемент

<p>актив қысқа мерзімді актив ретінде саналады, егерде ХҚЕС 1 дiң 57 тарауына сай деп танылған жағдайда</p>	(a) Ұйымның есептi кезең iшiнде сатуға немесе сату мақсатында өндiрiлген өнiм болған жағдайда, немесе
	(b) Ұйымда сату мақсатында ұсталған жағдайда;
	(c) Баланста есептi он екi ай мерзiмiнде сатылады деп қарастырылған жағдайда; немесе
	(d) ХҚЕС 7 "ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептiлiк" ке сай ақша қаражаттары және оның эквивалентi қысқа мерзiмдi актив ретiнде саналады, егер ол айырбасталуға немесе кем дегенде он екi ай мерзiм iшiнде мiндеттемелер құнын төмендетуге байланысты алынбаған жағдайда;

Қалған барлық активтер ұзақ мерзімді актив ретінде қарастырылады.

1.2. Ақша қаражаттары және олардың эквиваленттері

Ақша қаражаттары (cash) - бұл басқа да активтерге еркін айырбасталатын, бағалау құнын анықтайтын және өзге де активтердің есебін жүргізу барысында өтімділігі бойынша ең жоғары актив болып санады. Ақша қаражаттары міндетмерді өтеу барысында қолжетімді болуы тиіс. Ақша қаражаттары құрамында қаржылық ұйымдарды есеп шоттар, қолма – қол ақша, тиындар, валюталар, кассадағы қолма- қол ақшалар мен несие – қаржылық құжаттар айналымы, қаржылық ұйымдармен қабылданған жедел депозиттер және өзге де ақша қаражаттарын қарастырады. Бұл айналыстағы ақшалай құжаттарға жай чектер, кассалық ордерлер, клиенттердің чектері, ақша аударыдары және өзге де төлем құралдары жатады. «Ақша қаражаттары» баланстық шотындағы қалдық ақша қаражаттары шотындағы барлық атауларды қоса көрсетеді. Есепті кезең соңында толық алынбаған ақшалай аударымдар/ чектер ақша қаражаттары шотының қалдығынан шегерілмейді. Кейбір компаниялар төлем бойынша чектері келіп түспегенше ақша қаражаттарының қалдығын азайтпайды.

Кей жағдайларда ұйымдарда төленуге тиісті міндеттемелер сомасынан ақша қаражаттары көбірек сомада ұстайды. Себебі жоғары пайыздық қойылым бойынша ақша қаражаттарын иелену барысында ол ақша қаражаттары айналыстан тыс болмауы тиіс. Ондай жағдайлар орын алған жағдайда ақша қаражаттары мемлекеттік ұйымдарға немесе бағалы қағаздар нарығына жедел депозиттер мен банктің депозиттік сертификаттары негізінде салынатын болады. Мұндай салымдар инвестиция деп аталады. Ақша қаражаты эквиваленті бұл – ақша қаражатына тез айналатын және өтімділігі жоғары қаржылық инвестициялар болып табылады.

***ХҚЕС (IAS)7
талаптарына
сай***

Кәсіпорын есепті кезең ішінде ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілікті құрастыруға және оны қаржылық есептілігінің ажырамас бөлігі ретінде қарастыруға міндетті.

Ақша қаражаттары және оның эквиваленті, ақша қаражаттары ағымы бойынша анықтамалар ХҚЕС 7 «Ақша қаражаттары қозғалысы бойынша есептілік» қарастырылған.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілік деп (cash flow statement) - ұйымның операцияндық, инвестициялық және қаржылық қызметі негізінде заңды тұлғаның қаржылық жағдайындағы өзгерістерді бағалауға, есепті кезеңде ұйымға келіп түскен және шығысталған ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы ақпаратпен қамтамасыз ететін есептілік түрі.

Бұл есептілік « кассалық әдіс» пен жүзеге асырылатын жалғыз есептілік түрі болып саналады.
(*cash basis of accounting*).

«Ақша қаражаттары» шотында өтемақы балансы деп аталатын еркін пайдалануға болмайтын сома болуы мүмкін. Қарастырылған минималды сома ұйымның банк алдында міндеттемесінің кепілдігін қамтамасыз ету мақсатында сақталады. Аталған келісімшарт ұйымдағы қолма – қол ақшаның көлемін ғана емес, ұйым өтімділігін де төмендетуі мүмкін. Мұндай ақпараттар ұйымның есеп саясатында немесе түсіндірме жазбада ашып көрсетілуі тиіс.

Ұйым ақша қаражаттарының құрамына келесідей ақша қаражаттары жатпайды, оларға: почталықмаркілер(канцелярлық тауарлар қоры), жұмысшыларға төленген іс – сапар бойынша шығындар (алдын – ала төлемдер) мен аванстар, сыртқы қатысушылар мен қызметкерлерге берілген төлемдер(алынуға тиісті шот).

**Ақша
қаражаты
эквивалент**

Қысқа мерзімді өтімділігі жоғары инвестициялардың ақшаға айналу қабілетінің жоғарылығы соншалық, олардың пайыздық ставкаларының өзгерісіне деген тәуекелдің тууына себеп болады. Кейбір кәсіпорындардың бухгалтерлік баланстарында (қаржылық жағдайында)ақша қаражаттары мен уақытша инвестицияларды біріктіріп қояды және ол сома жақшаға алынып жазылуы тиіс не түсіндірме жазбада көрсетіледі.

1-кестеде ақша қаражаттары мен оның эквиваленттерінің тізбесі ашып көрсетілген.

Статья	Классификациясы	Пікірлер
<ul style="list-style-type: none"> Ақша қаражаттары 	<ul style="list-style-type: none"> Ақша қаражаттары 	<ul style="list-style-type: none"> Егерде бұғатталмаған жағдайда, бухгалтерлік баланста ақша қаражаттары түрінде көрінеді
<ul style="list-style-type: none"> Шағын кассалық және айырбастау құралдары 	<ul style="list-style-type: none"> Ақша қаражаттары 	<ul style="list-style-type: none"> ақша қаражаттары ретінде көрінеді
<ul style="list-style-type: none"> Қысқа мерзімді бағалы қағаздар 	<ul style="list-style-type: none"> Ақша қаражаты эквиваленті 	<ul style="list-style-type: none"> өтелу мерзімі 3 айдан аз қысқа мерзімді инвестициялар
<ul style="list-style-type: none"> Қысқа мерзімді бағалы қағаздар 	<ul style="list-style-type: none"> Қысқа мерзімді инвестициялар 	<ul style="list-style-type: none"> өтелу мерзімі 3 айдан 12 айға дейінгі қысқа мерзімді инвестициялар
<ul style="list-style-type: none"> Банктік овердрафттар 	<ul style="list-style-type: none"> Қысқа мерзімді инвестициялар (бірақ ақша қаражаттары құрамында болуы мүмкін) 	<ul style="list-style-type: none"> Қысқа мерзімді не ұзақ мерзімді актив ретінде жіктеледі
<ul style="list-style-type: none"> Өтемақы балансы 	<ul style="list-style-type: none"> Шот бойынша ақша қаражат өтемақы ретінде сақталады 	

Бұғатталған ақша қаражаттары оның келіп түсу немесе төлену мерзіміне байланысты «Қысқа мерзімді активтер» немесе «ұзақ мерзімді активтер» бөліміне жатқызылады.

Банктерден алынған несиелер негізінен қаржылық қызмет ретінде қарастырылады. Кейбір мемлекеттерде сұраныс

бойынша өтелетін банктік овердрафттар кәсіпорын қаржысын басқарудың ажырамас бөлігі ретінде саналады. Яғни, банктік овердрафт ақша қаражаттары және оның эквивалентінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Банктік овердрафт чек ақша қаражаттары шотындағы қалдықтан асып кеткен немсе жоғары болған жағдайда туындайды. Овердрафт әдетте қысқа мерзімді міндеттеме ретінде есептеледі. Овердрафт – бұрынырақ болған дебеттік қалдықтан жоғары сомада төлем жүргізген кезде туындайтын активті шоттағы кредиттік қалдық. Егер банктен төленген сома клиенттің шотындағы қалдықтан асып кеткен болса овердрафт орын алады. Егер салымшы овердрафт шотты жүргізіп, бірақ атаулы банктегі басқа шоттарында оң қалдықты сомасы болса, онда дебеттік және кредиттік қалдықтарды ескеру дұрыс болар еді. Осы кезде банк дебитор және кредитор рөліне енеді. Әр түрлі қаржылық ұйымдардағы шоттар өзара байланыса алмайды. Егер овердрафт сомасы елеулі болса, онда бұл бапты не бухгалтерлік баланстың, не сәйкес түсіндірме хатта жеке ашып көрсету қажет.

Қысқа мерзімді активтердің есебін жүргізу жеткілікті өтімділікті қамтамасыз етудің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Сондықтанда басшылықтың негізгі қарастыратын сұрақтары ақша қаражаттарына деген қажеттілікті басқарумен байланысты болуы тиіс.

2-кесте. Ақша қаражаттарын тиімді басқару

Ақша қаражаттары Бұл басқа активтермен салыстырғанда жиі орынсыз алаңдататын және пайдаланылатын атив түрі. Ақша қаражаттары операцияларының есебін жүргізу барысында басшылық екі мәселеге тап болады:	
лауазымды адамдар мен қызметкерлердің санкцияланбаған операцияларды тіркеуді болдырмау үшін тиісті бақылау құралдарын белгілеу қажет;	қолма-қол ақша қаражатын және ақша қаражатымен операцияларды тиісінше басқаруды жүзеге асыру үшін қажетті ақпаратты ұсыну қажет.

Қазірде қаржы нарығындағы қиындықтардың артуына байланысты ақша қаражаттарын ұтымды және дұрыс басқару басты мәселелердің бірі. Ұйымның бәсекеқабілеттілігін қалыптастыруында, болашақтағы қызметін өрлету мен жаңа өнім түрлерін шығару барысында қаржы тарту мүмкіндігіне ие болуды қажет етеді. Ақша қаражаттары мен оның эквивалентін дұрыс ашып көрсету мен сыныптау компанияның өтімділігін нақты бағалау үшін қажет.

1.3 Ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептілік: мақсаты, құрылымы мен формасы

Ақша қаражаттарының сақталуы мен оның нақты есебін жүргізу үшін ақша қаражаттары бойынша ішкі бақылау жүйесін енгізу міндетті болып саналады. Бұл бақылау электронды ақша қаражаттарын пайдалану барысында біршама қиындықтар тудыруы мүмкін.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептің мақсаты – есепті кезең ішінде келіп түскен және төленген ақша қаражаттарының қозғалысы бойынша тиімді ақпаратпен қамтамасыз ету. Алға қойған мақсатты орындау үшін ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептілікте төмендегілер қарастырылады:

- Ұйымның операцияндық қызмет бойынша ақша ағымы;
- Ұйымның қаржылық операциялары бойынша ақша ағымы;
- Кәсіпорынның инвестициялық қызметі бойынша ақшы ағымы;
- Ақша қаражаттарның қозғалысы бойынша таза ақша ағымы.

Кәсіпорынның ақша қаражаттарының азайғандығы немесе артқандығы ұйымның серіктестеріне, жабдықтаушылары мен кредиторларына ұйымның ақша қаражаттарының қозғалысы бойынша тиімді ақпараттармен қамтамасыз етілуге мүмкіндіктер береді.

Мысалы, қарастырылған есептілік төмендегідей маңызды сұрақтарға жауап береді:

- Мысалы, қарастырылған есептілік төмендегідей маңызды сұрақтарға жауап береді:

- Ұйымның ақша қаражаты қалай артады, егерде ұйым есепті кезеңді шығынмен аяқтаса?
- Облигацияларды шығару барысында табыс қалай танылды?
- Қай жағдай негізінде ұйымды қаржыландыру көлемі мен құралдардың саны ұлғайды?
- Не себепті дивиденд көлемі ұлғайған жоқ?
- Міндеттемелер қай ақша қаражаты есебінен өтелді?
- Есепті кезең ішінде қай деңгейде қарыздар алынды?
- Ақша қаражаттары таза пайданы арттырып жатыр ма жоқ па?

ХҚЕС (IAS) 7 талаптарына сай

Ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептілік (cash flow statement) есепті кезең ішінде операциялық, қаржылық және инвестициялық қызмет бойынша ұйымға кірістелген және шығысталған ақша қаражаттары бойынша, пайдаланушыларға тиімді ақпаратпен қамтамасыз ету мақсатында құрастырылады. Бұл есептілік «кассалық әдіс» (cash basis of accounting) арқылы құрастырылатын жалғыз есептілік болып табылады.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептіліктегі ақпарат көмектеседі:

-
- Ұйымның ақша қаражаттары немесе оның эквивалентін арттыруды бағалау, сонымен қатар оның ақша қаражаттарына деген әжеттілігін анықтауға;
 - Ұйымның қаржылық құрылымының өзгерістерге бейімделу мен жағдайлардың орын ауыстыру мүмкіндігінде ұйым таза активтерінің өзгерісін бағалау;
 - Шаруашылық операцияларды жүзеге асыру барысында ұқсас операциялардың таңдалған бухгалтерлікәдісінің әр түрлі кәсіпорындардағы операциялық қызмет бойынша есептілігін салыстыру;
 - Ұйымның инвестициялық, қаржылық қызметі бойынша есептілікті оқи отырып пайдаланушы, қарастырылып отырған есептік кезеңде ұйымның активтері мен міндеттемелерінің не себепті артқандығы немесе кемігендігі жайлы ақпаратты ала алады.
-

Ұйымның ақша қаражаттарының кіру жіне шығу көзі 3 түрлі қызмет негізінде жүзеге асады.

Ақша ағымының классификациясы. Ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептілік ақша қаражаттарының кірісі мен шығысын келесідей негізгі категориялар негізінде бөліп қарастырады:

Операциондық қызмет (operating activities) – қаржылық және инвестициялық қызметпен байланысы жоқ, ұйымның негізгі қызметі есебінен болатын ақша ағыны.

Инвестициялық қызмет (investing activities) - ақша қаражаттары мен оның эквиваленттеріне қатысы жоқ, ұзақ мерзімді активтер мен инвестицияларды сату және сатып алумен байланысты ақша ағыны.

Қаржылық қызмет (financing activities) - ұйымның меншікті капиталындағы өзгерістер мен несиелік қатынастар барысында туындайтын ақша ағыны.

Операциондық қызмет

Операциондық қызмет бойынша айналысқа түсетін ақша ағымы, ұйымның негізгі қызметінің қай деңгейде ақша қаражаттарының түсетіндігін, алынған несиелердің төленуі, ұйым өндірістік қызметінің сақталуы, төленуге тиісті дивидендтердің мөлшері мен жаңа қызметтер мен тауарларды сыртқы қаржыландыру көздерін пайдаланбай - ақ жүзеге асыру бойынша ақпараттардың негізгі көзі болып саналады. Ұйымның қарастырылып отырған есептілік мерзіміндегі нақты ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептілігі басқа есептіліктермен салыстырғанда әлдеқайда маңызды болып саналады, себебі осы кезеңдегі ақша ағымының қозғалысын бағалау арқылы болашақта орын алатын ақша ағымына бағдар жасауға мүмкіндік береді. Операциондық қызмет бойынша ақша ағымы ең алдымен, ұйымның негізгі қызметінен түскен пайданы айқындайтын нәтижелі көрсеткіш.

Инвестициялық қызмет

Ұйым болашақтағы табысы мен ақша ағымының көлемін арттыру мақсатында сатып алған немесе сатқан активтері, ресурстары, бағалы қағаздары мен таза активтері жайлы ақпарат инвестициялық қызмет бойынша ақша ағымының қозғалысын білдіреді.

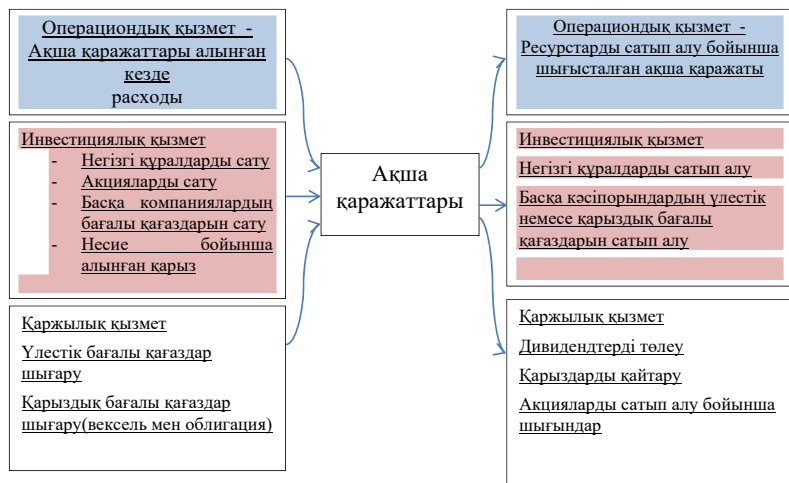
Қаржылық қызмет

Қаржылық қызмет бойынша ақша ағымы деп – ұйымның несие операциялары, яғни несие алу және қайтару бойынша ақша ағымы, акциялар бойынша төленген және алынған дивиденд бойынша ақпараттардың барлығы осы қызметте қарастырылатын болады.

1-суретте ақша қаражаттары ағымының қызмет түрлері бойынша классификациясы қарастырылған

Кірістелген ақша қаражаттары

Шығысталған ақша қаражаттары

2-сурет - Ақша қаражаттарының қозғалысының қызмет түрлері бойынша сыныптамасы

Ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептілік ақпаратты пайдаланушыларға ұйымның өтімділігін, төлем қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылығын бағалауға мүмкіндіктер береді. Өтімділік (лат. Liquidus — сұйық, ағымды) – экономикалық термин, активтердің нарықтық бағаға сай тез ақша қаражаттарына айналу қабілеттілігі. Төлем қабілеттілік деп – ұйымның жабдықтаушыларының немесе несие беруші ұйымдардың алдындағы міндеттемелерінің келісімшарт пен заң талаптарына сай мерзімінде төлей алу қабілеттілігі. Қаржылық тұрақтылық – ұйымның кенеттен орын алған қажеттіліктері мен жағымсыз қаржылық жағдайларға қарсы тұру немесе бейімделе алу қабілеттілігі.

Инвестициялық және қаржылық қызметпен байланысты қаржылық емес операциялар.

Бұл операциялар болашақта міндетті түрде ақша қозғалысының жағдайына әсер ететін болғандықтан « Ақша қаражаттарының қозғалысы жайындағы есептілік» те емес « Қолма – қол емес инвестициялық және қаржылық операциялар тізімі» бөлімінде көрсетілуі тиіс.

Ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептіліктің ақпарат көздері

Төменде ақша қаражаттарының қозғалысы жайлы есептілікті құрастыру барысында пайдаланылатын маңызды пункттер қарастырылады:

Ұйымның жылдық жиынтық табысы мен сынақ балансының ақпараттары негізінде жылдық есептілік құрастырылатын болады. Сонымен қатар, шоттардың жеке талдауы бойынша да қосымша ақпараттар қосылады. Бөлінбеген пайда бойынша талдау ақпараттары да маңызды ақпараттардың бірі, сол ақпарат негізінде ұйымның жылдық жиынтық табыс және меншікті капиталдағы өзгеріс жайлы есептіліктер құрастырылатын болады

Есеп ақша қаражаттарында болған барлық өзгерістерді, сондай ақ ақша қаражатының ұлғаюына немесе азаюына алып келген барлық өзгерістерді қамтиды. Есептен шығару, амортизациялық есептеулер және негізгі құралдардың амортизациясы сияқты кітаптардағы ұқсас жазбалар ақша қаражатының кірістелуі немесе шығысталуы ретінде

қарастырылмайды, себебі олар ақша қаражатына ешқандай әсер етпейді. Алайда, оларды операциялық қызметтен ақша қаражатының таза қозғалысы сомасын алу үшін таза табысқа қосу немесе шегеру қажет, яғни олар таза табысты анықтауға қаншалықты енгізілген дәрежеде.

Қаржылық және инвестициялық қызмет бойынша ақша қаражаттарының қозғалыс көрінісі.

Кәсіпорын өзінің есептілігінде, яғни 22 және 24 ХҚЕС бөлімдерінде қарастырылған, нетто негізде есептілікте көрсетілетін ақша қаражаттарының ағымын қоспағанда, қаржылық және инвестициялық қызмет негізінде туындайтын жиынтық ақшалай түсімдер мен жиынтық ақшалай шығындарының негізгі түрлерін ашып көрсетуі тиіс.

Нетто негізде ақша қаражаттарының қозғалысының есебі. Ақша қаражаттары келесідей операциялық, инвестициялық және қаржылық қызмет түрлері бойынша есептілікте нетто негізде көрыныс табуы мүмкін.

- тапсырыс берушінің шотынан келіп түскен немесе шығысталған ақшалар қаражаттар кәсіпорынның қызметін емес, тапсырыс берушінің қызметін көрсетеді;

- Өтелу мерзімі қысқа және үлкен сомадағы жылдам айналым ретінде сипатталатын бөлімдер бойынша кірістелген және шығысталған ақша қаражаттары

7-ХҚЕС(IAS)-та көрсетілетін, ақшалай түсімдер мен төлемдер мысалдары мыналар болып табылады.

7-ХҚЕС(IAS)-та көрсетілген, ақшалай түсімдер мен төлемдер мысалдары болып:

- Банк талап еткенге дейін салымдарды қабылдау және төлеу
- Инвестициялық ұйым клиенттерінің құралдары; және
- Меншік иелері атынан жиналатын және оларға берілетін жалгерлік төлем.

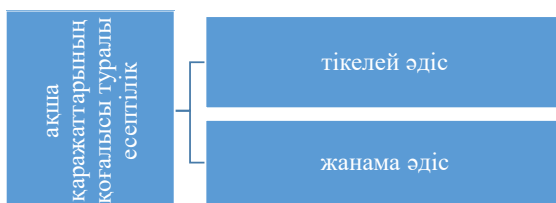
7-ХҚЕС(IAS)-та көрсетілген, ақшалай түсімдер мен төлемдер мысалдары болып:

- Кредиттік карта ұстаушылар қарыздарының негізгі сомасына;
- Инвестицияны сату және сатып алу; және
- Басқадай қысқа мерзімді қарыздар, мысалы, өтеу мерзімі 3 айға дейін.

Қаржылық институт қызметтерінің келесідей түрлерінің, әрқайсының нәтижесінде туындайтын, ақша қаражаттарының ағымдары есептілікте нетто-негізде көрсетілуі мүмкін:

- Депозиттің белгіленген өтеу мерзіміне дейін ақшалай түсімдер мен төлемдерді қабылдау және төлеу;
- Басқа қаржы институттарында депозиттерді орналастыру және алу; және
- Клиенттерге аванстық ақшалай төлемдер мен несиелер және осыларды аванстар мен қарыздарды өтеу.

Операциондық қызметтен пайда болған ақша ағымдары «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілікте» әртүрлі жолдармен көрсетілуі мүмкін.

Сурет- 3 - Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілік

«Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілікті» өзгертудің екі әдісі бар:

а) Тікелей әдіс-«пайда мен залал туралы есептің» әр бабының өзгеруін білдіреді;

б) Жанама әдіс-таза пайданың барлық сомасы операциондық қызметтен ақша қаражаттарының сомасына айналады.

Тікелей әдіс (direct method) ақшалай қаражаттардың болашақ ағындарын болжау кезінде қажет болуы мүмкін ақпаратты ұсынады. «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепке» тікелей әдісті қолданғанда, операциондық қызметтен пайда болатын, ақша қаражаттарының қозғалысы осы қызметтен түсетін ақшалай түсімдердің негізгі бөлімдері ретінде көрсетіледі. Мысалы, сатып алушылардан алынатын ақша және пайыздар мен депозиттер бойынша алынатын ақшалар, сонымен қатар (мысалы, тауарды жеткізушілерге, көрсетілген қызмет үшін қызметкерлерге төлем, кредиторлар бойынша пайыздар және мемлекетке салықтар бойынша төленетін төлем.)

Тікелей әдісті қолданғанда, ақша қаражаттарының жалпы түсімнің негізгі түрлері және жалпы ақшалай төлемдер туралы ақпарат алуға болады:

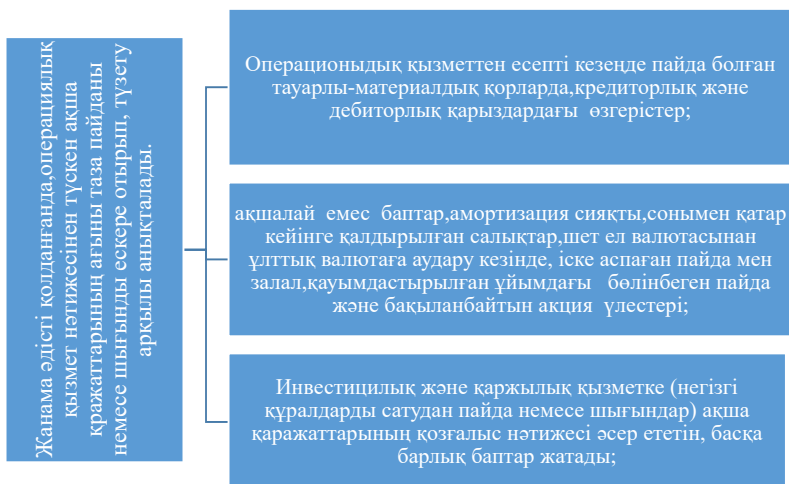
есепке алу регистрлерінен;
сатудан түскен түсімді, сатылымның өзіндік құнын және «Ақша қаражатының қозғалысы туралы есептің» басқа баптарын түзету жолымен:

а) есепті кезең бойынша тауарлы-материалдық қорлардың есебі, дебиторлық және кредиторлық берешектегі өзгерістер;

б) ақшалай емес баптар;

в) ақшалай қаражаттардың қозғалысы туралы инвестициялық және қаржы қызметіне (алынған немесе берілген кредиттер бойынша пайыздар және т.б.) байланысты басқа да баптар.

Жанама әдіс(indirect method) бойынша таза пайда немесе залалағымдағы активтер мен міндеттемелердегі өзгерістерге, ақшалай емес операцияларға, сондай-ақ инвестициялық немесе қаржылық қызмет нәтижесінен болып табылатын пайда мен шығындарға түзетіледі.

4-сурет. Жанама әдісті қолдану

Тікелей есептеу әдәсінде жүргізілетін түзетулер, жанама әдісте де сол келіді жүргізіледі, айырмашылық тек, жанама әдісінде, әр бап жеке түзетілмейді, бірақ тікелей таза пайда мөлшері түзетіледі. Жоғарыда аталған түзетулердің барлығы көрсетілген, олар операциялық қызметтен түсетін ақша қаражаттарының жағдайын есептеу үшін қажетті.

Тікелей және жанама әдістерді пайдалану бірдей нәтижелерге әкеледі, Халықаралық қаржы есептілігінің стандарттары жөніндегі комитеті (IASB) бұл әдістерді таниды, бірақ ол тікелей әдісті пайдалануды ұсынады. Тікелей және жанама әдістерді пайдалана отырып, құрастырылған ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп және есептіліктер арасындағы айырмашылық, операцияндық қызметтен болатын ақша қаражаттарының ағынын анықтайтын бөлімде ғана көрсетіледі.

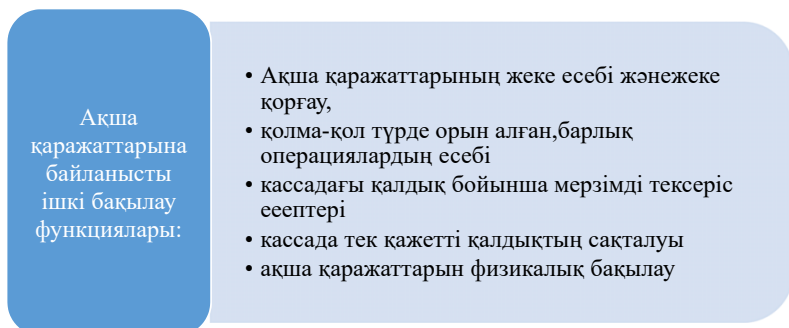
1.4. Ақшалай қаражат ағынына байланысты ішкі бақылау жүйесі

Ішкі бақылау жүйесі – бұл құрастырылған саясат пен тәсілдер мыналар үшін керек:

- активтерді қорғау,
- ұйымның қаржылық саясатына сай қамтамасыздандыру,
- бухгалтерлік шоттарда бейнеленген, мәліметтердің шынайылығын қамтамасыздандыру,

Ақшаны және өтімді активтерді ішкі бақылаудың қатаң жүйесі, ақша қаражаттары мен олардың баламаларын бағалау негізінде, қаржы есептілігін пайдаланушылар үшін дұрыс және сенімді ақпарат болып табылатындығын арттыра түседі.

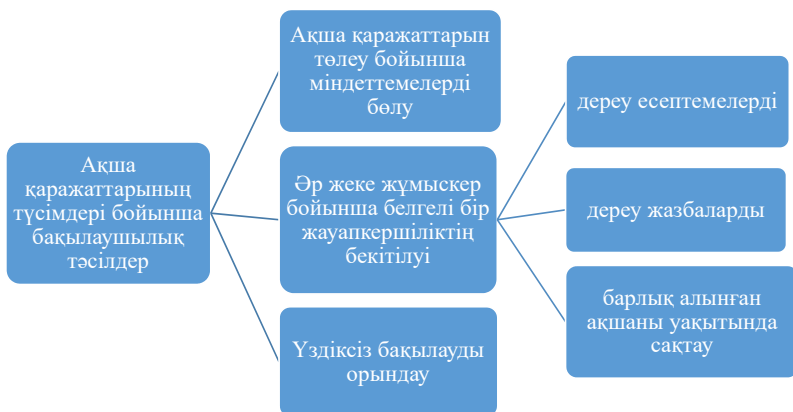
Көптеген компанияларда қаражаттың сақталуы маңызды мәселе болып табылады, ақшаны жасыру және тасымалдау оңай, себебі ақшаға тиесілі меншіктеу белгілері жоқ және олар айырбасталуы жеңіл. Ұрлау қаупі жеке тұлғалардың бухгалтерлік есеп жүйесіне қолжетімді болуынан, сонымен қатар ақшаны қорғауға рұқсат алуға қабілетті болуына байланысты. Қолма-қол ақшаға байланысты ішкі бақылауі келесідей функцияларды орындайды (5-сурет)

5-сурет. Ішкі бақылау функциялары

Ақшалай түсімдердің көздері көп және компанияларда бақылау процедуралары ажыратылады. Төмендегі процедуралар жиі қолданылады:

1. Ақшалай қаражаттарды төлеу бойынша міндеттемелерді бөлу, операциялар жазбалары, қолма-қол ақшаны есепке алу және ақша қаражатының кассадағы қалдықтарын салыстырып тексеру. Бұл тарату жалған жазбалар арқылы ұрлық пен жасыру ықтималдығын азайтады.

6-сурет Ақша қаражаттарының түсуі бойынша бақылау тәсілдері

2. Әрбір жеке қызметкерге белгілі бір жауапкершілік тағайындау арқылы ақшаны есепке алу және тіркеу, оларды банк шоттарына түскеннен бастап үнемі және үздіксіз ақша ағынын қамтамасыз ету. Бұл бақылау мыналарды қажет етеді:

- а) дереу санау,
- б) дереу жазбалар және
- в) барлық алынған ақшаны уақытында сақтау.

3. Ақша қаражаттарын басқару және есепке алу жазбалары функцияларын үнемі қадағалап отыру. Бұл бақылау күнделікті және күтпеген кассалық есептерді, ішкі аудиттерді және алынған ақшалар, төлемдер мен қалдықтар туралы күнделікті есептерді қамтиды.

Ақша қаражаттарын бақылау

Көптеген фирмалар көп мөлшерде әртүрлі жіберушілерге (алушыларға) ақша төлейді. Ақша қаражаттарын бақылай жүйесі әр компания үшін жеке әзірленгенімен, олардың көбінде келесі ережелер қолданылады:

1. Ақша шығыстарының құжаттамасын жүргізу, чектерді алу (қолма-қол тапсырыстар), чектерді жіберу және жазбаларды жүргізу үшін міндеттемелерді бөлу.

2. Барлық ақшалай шығындарды нөмірленген тексерулер (шығыс ордерлері) бойынша алдын-ала тіркеу.

3. Егер касса шоттары пайдаланылса, оны пайдалану жөніндегі өкілеттігін бақылау қажет.

4. Шот бойынша кассалық ордерлер шығындарды растайтын тиісті құжаттар болған жағдайда ғана беріледі.

5. Ақша шығындарын тіркеу және оларды орындауды қадағалау.

Ағымдағы шоттардағы ақша қаражаттарын бақылау

Банк шоттарын немесе басқа қаржы институттарын қызметтерін қолдану ақшаны бақылаудың маңызды жолы. Банктік шоттардың бірнеше үстемділігі бар:

- Банк ғимараттарында ақша қаражаттарының физикалық түрде қорғалуы,

- Ақша қаражаттарының жеке есебін банк жүргізеді,

- Клиенттер төлемдерді қолма-қолсыз түрде алушы банк шотына аудара алады.

Қаржы мекемелері ақшаны басқару бойынша қызметтерін ұсынады, мысалы: басқа валютаға ақша айырбастау, басқа елдерге қаражат аудару және жинақ шоттары бойынша пайыздар төлеу.

Электронды ақша қаражаттарын аудару (EFT) - бұл банктер арасында электронды байланыс арқылы операцияларды жүргізу әдісі. Электрондық аударма есеп айырысу операцияларын дереу жариялау үшін нақты уақытта компьютерлік хабарламаларды ұсынады. Әрине, нақты ақша қаражаттары аударылмайды. Банктер үшін электрондық аудару бухгалтерлік жазбаларды білдіреді. Ең басты артықшылығы құжаттарды қысқартады (чектер жазылмайды), қателердің азаюы және транзакциялық шығындар азаяды.

Кассадағы ақшалай қаражаттардың қалдықтарын сәйкестендіру.

Әрбір есепті күнге немесе айдың соңында ақша қаражаттарының барлығын қалдықтарын міндетті түрде салыстырып тексеру. Әрбір жеке сақтау орын үшін бөлек шоттың бар болуы салыстыруды жеңілдетеді және қателерді анықтауға мүмкіндік береді. Сәйкестік процесі келесі қадамдарды қамтиды:

1. Ақшалай қаражаттарының нақты қалдықтарын есептеу кассирдің қатысуымен кассалық операцияларға қатысы жоқ тұлға тарапынан есептеледі және барлық тараптар белгілеген күнмен жасалуы тиіс.

2. Бухгалтерлік шоттардағы қалдықтарды нақты қолда бар ақша қаражаттарымен салыстыру. Кез келген сәйкессіздіктер көрсетілуі керек.

Есеп айырысу (валюталық) шоттарын тексеру

Кассалық есеп-шоттарымен қатар салыстыру үдерісін жеңілдететін және қателерді бөлетін әрбір жеке есеп айырысу (валюталық) шот бойынша мәмілелерді көрсету үшін жеке шоттарды енгізу қажет. Банкпен салыстырып тексеру - бұл банк үзіндісіндегі баланс пен компанияның есеп жазбаларына сәйкес ақша қаражатының қалдықтары арасындағы айырмашылықты есепке алу процесі. Сәйкестік процесі келесі қадамдарды қамтуы тиіс:

1. Есепте көрініс таппаған, есеп айырысу шотынан алынған, ақша қаражаттарын соммасын қайта тексеру.

2. Олардың есепте бейнеленуі.

3. Бухгалтерлік есеп айырысу шотында қалдықтарын және (валюталық) есеп айырысу шоттарды қалдықтарды банк тікемесі бойынша салыстыру.

4. Жіберілмейтін аудармалар немесе чектік операциялар сияқты, әр түрлі уақыт белдеулеріндегі айырмашылықты сәйкестендіру кезінде, есеп міндетті түрде қажет.

5. Қозғалыс пен ақша қаражатының қалдықтарын сәйкестендіріп тексеру актісінде салыстырып тексеру күнін және бухгалтерлердің қолдары: банк пен компания көрсетілуі тиіс.

Компания шоттарында операциялардың жиі кездесетін және банктік жазбаларда көрсетілмеген мәмілелердің мысалдары:

1. Төленбеген чектер. Бұл - компания шығарған және жазған, алайда әлі де банк көрсетпеген чектер.

2. Транзиттегі салымдар (транзитке депозит). Бұл банкке жіберілген немесе жеткізілген депозиттер, бірақ уақытында алынбаған және банктік үзіндіде көрсетілмеген.

Банк тіркемесінде көрсетілуі мүмкін операциялар, бірақ компания есептемеген мәмілелерге мыналар жатады:

1. Қызметтерге ақы төлеу (қызмет көрсету үшін комиссия). Банктер өздерінің қызметтері үшін чек шотын пайдалану үшін ақы алады.

2. Жеткіліксіз қамтылған чектер. Бұл чек, компания орналастырған, бірақ сол сәтте төленбеген, компания банк оны банкке немесе чекті жазған тұлғаға берген кездегі төлем. Депозит, әдетте, шотты жазған сатып алушыдан немесе компаниядан ақша алу керек болғандықтан, шот бойынша дебиторлық шотқа кассалық шоттың жеткіліксіз қамтуымен тексеруді қайта жіктейді.

3. Проценттік табыс (interest income), банкпен есептелетін компанияның шотына қалдықтың орташа соммасына негізделген.

4. Басқа да шығыстар және несиелер (interest income). Банк сондай-ақ вексель бойынша ақшаны жинау және төлеу, чектерді төлеуді тоқтату және баспа чектерін тоқтату сияқты басқа қызметтер үшін ақы алады. Банк депозиторға әрбір шегерім туралы, оның ішінде ай сайынғы есепте дебеттік жазба туралы хабарлайды. Кейде банк салымшы үшін вексель бойынша ақша жинау кезінде агент ретінде әрекет етеді. Бұл жағдайда несиелік салым енгізіледі.

Банк немесе салымшы жасаған қате дереу түзетілуі керек. Банкпен салыстырып тексерудің әртүрлі түрлері бар. Бұл

материалды зерттеу қаржылық есеп 2 курсының бағдарламасына енгізілген.

1.5. Бақылау сұрақтары

1. Қысқа мерзімді активтерге анықтама беріп, оларды өтімділігі бойынша тізіп шығыңыз?
2. Ұйымның «операциондық циклі» дегеніміз не?
3. «Өтемақы қалдығына» анықтама беріңіз, ұйым есептілігінде өтемақы қалдығы қалай ұсынылуы керек?
4. Бухгалтелік баланста овердрафт қалай бейленеді?
5. Қандай жағдайда ағымдағы инвестицияларды ақша қаражаттарының баламасы ретінде қарастыруға болады?
6. Қандай ашылымдар, сіздің ойыңызша, ақша қаражаттары және олардың баламалары бойынша қаржылық есептіліктің түсіндірме жазбасында жасалу керек?

1.6. Задачи для самоконтроля

1-тапсырма. Ақша қаражаттары және олардың баламаларының жіктелуі

Қандай шоттар бойынша баптар жіктеледі

- 1) қолма-қол ақша қаражаттары теңге және валютада;
- 2) Қазнашылық облигациялары;
- 3) депозиттік сертификаттар;
- 4) ұйымдастырылған конкурстық басқарушы құзырындағы, коммерциялық банк шотындағы ақша;
- 5) банктік чек, қаражаттармен жабылмаған (шоттан тіркеме қайтарылған);
- 6) банктегі депозит, басқа елде орналастырылған (шектеулі айырбасталуы);
- 7) болашақ мерзімді чектер (көрсетілген күнге дейін ақшаны тексеру арқылы алуға болмайды, ал чек беруші оны қабылдамауы мүмкін);
- 8) қолма-қол ақшалар (ұзақ мерзімді міндеттемелерді төлеу үшін арналған);
- 9) жолдағы депозиттер;
- 10) компанияның елу акциясы (талабы – бір жылда акцияларды өткізу);

- 11) банкте жинақтамалы шоттар;
- 12) аса көп емес есеп беретін соммалар;
- 13) гербтік маркілер;
- 14) іс-сапар шығындары бойынша аванстар;
- 15) банктегі чектік шоттар.

2-тапсырма. Ақша қаражаттарының жіктелімі

«Альфа» ЖШС 31 желтоқсан 2018ж келесідей мүліктерге ие:

Коммерциялық бантегі ақша – ағымдағы шот	58,000
Кассадағы ақша	8,300
Мемлекеттік табыстар басқармасынан қайтарылған ақшалар	29,000
Чектік шоттағы қалдық	16,000
Болашақ мерзіммен көрсетілген чектер	870
Депозиттік сертификаттар (6 айлық)	80,000

Ақша қаражаттарының есебі үшін сомманы анықтау?

Задача 3. Определение сальдо денежных средств

Кейбір тәуелсіз жағдайлар қарастырылады. Компания бірнеше шаруашылық-операцияларды жүзеге асырады, кассалық шотта көрсетілетін соманы анықтау қажет. Егер сіз бұл тармақта кассалық шотта көрсетілетін ештеңе жоқ деп ойласаңыз, ақша қаражаттарының шоты бойынша көрсетілуі керек, онда өз жауабыңызды түсіндіріңіз:

1. Ағымдағы шоттағы ақша қаражаттары - 900,000 мың.тг.; депозиттік сертификаттар -3.340,000 мың.тг.; еншілес компанияның авансы - 935,000 мың.тг.; предоплата за газ - 580 мың.тг.

2. Ағымдағы шоттағы ақша қаражаттары - 789,000 мың.тг.; арнайы есептелген шот бойынша овердрафт - 26,000 мың.тг.; облигацияларды жою фондындағы ақша қаражаттары - 180,000 мың.тг.; касса – 340 мың.тг., кассадағы қолма-қол ақшалар - 1650 мың.тг.,

3. Ағымдағы банктік шоттағы ақшалар - 585,000 мың .тг.; сатып алушылардан чек, болашақ мерзіммен көрсетілген -

23,000 мың.тг.; өтемақы қалдықтарын қолдау үшін ұсталынған ақша - 123,000 мың.тг.; сатып алушылардан чек - 8,700 мың.тг.; почталық маркілер - 760 мың.тг.

4. Банктік шоттағы ақша қаражаттары-127,000 мың.тг.; келісілген фондттағы қысқа мерзімді инвестициялар (қор есеп айырысу мақсатына сәйкес салымдарды қолдану бойынша құқықтарды шектейді) - 54,000 мың.тг.; сатып алушымен төленген чек - 800 мың.тг.

5. Ағымдағы шоттағы ақша қаражаттары - 675,000 мың. тг.;қолдануға шектеулі ақша - 500,000 мың.тг.; қазынашылық облигациялар (1 жылға дейін) - 176,000 мың.тг.; сатып алушылардан аванс мынадай мөлшерде - 890 мың.тг.,есеп айырысу шотында қалдыққа қосылмаған;компанияның бір қызметкеріне аванс,талап еткен жағдайда қайтарылатын - 7,670 мың.тг.;қайтарымды депозит мынадай сомада - 25,600 мың. тг., бөлімше келісімінің орындалуына, кепіл ретінде үкіметке берілген.

ОСЫ БӨЛІМДІ ОҚУ АРҚЫЛЫ СІЗ БЛУГЕ ТИІСТІСІЗ

ақша қаражаттарының уақытша құнын анықтауға арналған құралдар мен әдістерді пайдалануға

1 тақырып.

Ақша қаражаттары және олардың эквивалентінің есебі

- Қаржылық есепте ақшаның уақытша құндылығын қолдану қажеттілігін анықтау;
- күрделі және жеңіл пайыздар арасындағы айырмашылықты анықтауды үйрену;
- ақшаның болашақ құнын есептеу тәртібін зерделеу;
- ақшаның ағымдағы құнын есептеу тәртібін зерделеу;
- бір жолғы төлемдер мен аннуитеттердің ағымдағы және болашақ құнына байланысты есептер шығару;
- дисконттау кестелерін қолдануды үйрену.

Тарауға қысқаша шолу

Ақшаның уақытша құндылығы термині ақша мен уақыт арасындағы өзара байланысты көрсету үшін қолданылады.

Біз «бүгінгі күнгі ақша ертеңгі күнгі ақшадан құнды» сөздерімен келісеміз. Неге?

Не себепті сіз ақшаны бүгін алғыңыз келеді ме немесе бір жылдан соң аласыз ба деген сұраққа көпшілік «бүгін» деп жауап қайтарады?

Бұл жауаптың астарында тек инфляция мен өзгермелі валюталық бағам ғана тұрған жоқ, сонымен қатар ақша бүгінгі күні инвестицияға салынып, ертеңгі күні табыс әкеле алу мүмкіндігінде жатыр. Демек біз ақшаны бүгінгі күні инвестициялық салымға салып, белгілі бір уақыттан соң сол салынған ақшаны ғана емес, сонымен қатар үстемақы ала аламыз.

Инвестиция мен қаржыландыру жасауға байланысты шешім қабылдау барысында біздің әр түрлі уақыт кезеңі аралығындағы ақша соммаларын салыстыру мүмкіндігіміз болуы қажет. Салыстыру барысында уақыт есепке алынады.

Болашақта алынуы қажет ақша бірлігін ағымдағы құны бойынша пайыздық мөлшерлеме қойылымы арқылы көрсету процесі **дисконттау (discounting)** деп аталады, нәтижесінде алынатын өсім- **дисконтталған**(ағымдағы, берілген) **құн** (present value, PV) деп аталады

Ағымдағы ақша бірлігін болашақ құны бойынша пайыздық мөлшерлеме қойылымы арқылы көрсету процесі **компаундирлеу** (compounding) деп аталады, нәтижесінде алынатын өсім - **компаундирлендірілген**(болашақ) **құн**(future value, FV) деп аталады.

Қарыз алу мен инвестициялау арасында таңдау жасау керек болған жағдайда бүгінгі және ертеңгі сомаларды *бір негіздегі салыстыру* мүмкіндігі болуы қажет (теңге, доллар).

Пайыздық сыйақылар - пайыздар (interest) –ақшаны қолданғаны үшін төлем.

Бизнес пен бухгалтерлік есеп салаларында ақшаның уақытша құнын қолдану үнемі кеңейіп отырады. Мысалы, ұзақ мерзімді вексельдерді бағалау кезінде, ұзақ мерзімді қаржылық жал бойынша капитализацияланатын активтер мен міндеттемелерді бағалау кезінде, ұзақ мерзімді облигациялар бойынша берілетін премиялар немесе жеңілдіктерді анықтау кезінде, ұзақ мерзімді инвестициялық шешім қабылдау туралы жобалар бойынша таза ақша ағынын салыстыру мен бағалау кезінде.

Қаржылық салымдар бағдарламасын бағалау кезінде қаржылық салымдар олардың уақыт айырмашылығын ескере отырып, жеткілікті пайда әкелетін не әкелмейтінін анықтау керек. Ақшаның уақытша құнын қолдану тек инфляциямен ғана байланысты емес екенін түсіне білу керек, басқаша айтқанда, инфляция нөлге тең болған жағдайдың өзінде ақша қаражаттары бәрібір инвестиция жасалғаннан пайда болуы мүмкін болашақ табысты есепке алудан құндарын сақтай алады (уақытша тұрып қалулар немесе жіберіп алған пайда теориясы).

Пайыздық мөлшерлеме, әдетте, үш компоненттен тұрады:

таза пайыздық мөлшерлеме	кредиторлық тәуекелдің пайыздық мөлшерлемесі	инфляцияның күтілетін пайыздық мөлшерлемесі
<ul style="list-style-type: none"> Төленбеу тәуекелі мен инфляция болмаған кездегі кредитор ала алатын сома 	<ul style="list-style-type: none"> Қаржылық тұрақтылық пен рентабельділікке байланысты ұйымның төленбеу тәуекелі жоғары немесе төмен болуы мүмкін. мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша кредиторлық тәуекел Кредитный риск (риск неплатежа) по правительственным ценным бумагам очень низок или отсутствует совсем 	<ul style="list-style-type: none"> Инфляция жағдайында кредиторларға құны төмендеу ақша қаражаттары қайтарылады, нәтижесінде кредиторлар ақшаның сатып алу қабілетінің жоғалуын өтеу үшін өздерінің пайыздық мөлшерлемелерін көтереді. Инфляциялық күту жоғары болса, пайыздық мөлшерлемелер де өседі.

Пайыздық мөлшерлемені дұрыс таңдау қиын, себебі таңдауға болатын пайыздық мөлшерлемелер өте көп: базистік мөлшерлеме (прайм-рэйт), берілген ұйым үшін мақсатты қарыз мөлшерлемесі, уақытша ұстаулар бойынша мөлшерлемелер, капиталдың орташа өлшенген құны, инвестицияның табыстылығы мөлшерлемесі және т.б. (берілген сұрақтар егжей-тегжейлі Басқарушылық есеп және Қаржылық менеджмент курстарында қарастырылады).

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

1 Анықтамалар және қарапайым пайыздар

1) анықталған ақша сомасын бүгін алу құқығы – ағымдағы құнын – әдетте дәл осындай ақша сомасын болашақта алу құқығынан қымбатырақ –оның болашақ құны

2) ақша сомасын алу кезеңі ұзағырақ болған сайын осындай операциядан алынатын табысқа деген қызығушылық төмен;

3) ақша сомасының ағымдағы құны мен оның болашақ құны арасындағы айырмашылықтың туындауы пайыздың қызметі болып табылады. Жоғарыда аталған жағдайлардың кез-келгенімен байланысты тәуекел жоғары болған сайын сәйкес пайыздық мөлшерлеме де жоғары болады.

Кез-келген қаржылық операцияны жүргізу үшін қаржылық басқару саласындағы негізгі ережелерді білу керек. Оларға күрделі пайыздар туралы ереже, акция мен облигацияның құнын анықтау, тәуекел мен табыстың нормасын бағалау жатады. Бұл ережелерді қарастырмай, ешқандай қаржылық мәселені шешуге болмайды.

Белгілі бір уақыт кезеңінде күрделі пайыздар қолданылатын, мерзімі бір жылдан жоғары активтер және/немесе міндеттемелердің есебіне байланысты сұрақтарда, мысалы, қаржыландырылатын жалда, облигацияларда, ұзақ мерзімді қарыздарда, алынған және берілген ноталарда және де салымдар бойынша шешім қабылдауда дисконтталған ақша ағындары түсінігі қолданылады.

Қарапайым пайыз (simple interest) –бұл тұрақты негізгі сомаға көбейтілген пайыз ставкасы.

Күрделі пайыз (compound interest) –бұл өзгермелі негізгі сомаға көбейтілген пайыз ставкасы. Негізгі сома бұрын төленген сыйақының сомасы бойынша әрбір пайыздық төлем мерзімімен өзгереді.

Болашақ құн (future value, FV) –бұл егер негізгі сома (бастапқы сома) қазір инвестицияланған жағдайда, болашақтағы белгілі бір мерзімге жинақталатын сома.

Ағымдағы құн (present value, PV) –бұл ақша қаражаттарының болашақ кірісі мен шығысының қазіргі құны. Бұл болашақта белгілі бір уақыт ішінде белгілі бір соманы алу немесе төлеу үшін белгілі бір сыйақы мөлшерлемесіне салынуы керек сома.

Ақша қаражаттарын дисконттау процесі келесі ұғымдармен байланысты:

Жай пайыз (interest) –ақшаны пайдалану құны. Бұл инвестициядан табыс немесе несие үшін төлем.

Негізгі сома–бұл инвестицияланған, алынған қарыз немесе үстінен пайыз есептелінген қолданылған құралдар сомасы.

Қарапайым пайыз ставкасы.

Мысалы, сіздің банктік шотыңызда 10,000 ш.б.бар делік, одан жыл сайын 5% сізге табыс келіп отырады. 5-жылдық мерзім соңында сіз қанша ақша аласыз?

5%-дық жылдық сыйақы берілетін 10,000 ш.б.үшін келесі нәтижені аламыз:

Қарапайым пайызды есептеу

Жылдар	Салым	Пайызды есептеу	Жинақталған сома
1	10,000	$10,000 \times 5\% = 500$	10,500
2	10,000	$10,000 \times 5\% = 500$	11,000
3	10,000	$10,000 \times 5\% = 500$	11,500
4	10,000	$10,000 \times 5\% = 500$	12,000
5	10,000	$10,000 \times 5\% = 500$	12,500

2 Күрделі пайыз және болашақ құн

Күрделі пайыздар—бұл қайта инвестициялаудан алынған пайыздар, яғни ссудаға немесе қаржылық салымға төленетін пайыз негізгі сомаға қосылады, нәтижесінде пайыздар негізгі сомаға да, алынған сыйақы сомасына да төленеді.

Күрделі пайыз көмегімен болашақ құнды табу үшін келесі анықтамаларды алайық:

PV—ақшаның ағымдағы (бүгінгі) құны немесе бастапқы бағасы - 10,000 ш.б.,

r—пайыздық ставка - 5%,

n—салым жылының саны - 1 год,

FV—күтілетін (болашақ) сома.

Болашақ құнды анықтау формуласы келесідей:

$$FV = PV \times (1+r)^n$$

Енді шоттағы ақша қаражаттарының (немесе шоттағы қалдық ақшаның) 1-ші жылдың соңында қанша болатынын табу үшін теңдеуді қолдануға болады:

$$FV = 10,000 \times (1 + 0,05) = 10,500 \text{ ш.б.}$$

Демек, сіздің ақша қаражаттарыңыз бір жылда 500 ш.б. пайда тапты. Енді сіз ақшаңызды депозитте 5 жылға қалдырдыңыз деп болжамдайық. 5-ші жылдың соңында сізде неше ақша қаражаттары болады?

Бұл құнды есептеу төменде келтірілген кестеде көрсетілген.

Күрделі пайызды есептеу

Жылдар	Салым	Пайызды есептеу	Жинақталған сома
1	10,000	10,000 x 5%= 500	10,500
2	10,000	10,500 x 5%= 525	11,025
3	10,000	11,025 x 5%= 551	11,576
4	10,000	11,576 x 5%= 579	12,155
5	10,000	12,155 x 5%= 608	12,763

5-ші жылдың соңындағы 10 000 ш.б. болашақ құны:

$$FV = 10,000 \times (1 + 0,05)^5 = 10,000 \times (1,05 \times 1,05 \times 1,05 \times 1,05 \times 1,05) = 10,000 \times 1.2763 = 12,763 \text{ ш.б.}$$

Демек, соманың болашақ құны 2 факторға байланысты: n -кезең санына және r –1-ші кезең үшін пайыз ставкасына.

Күрделі пайызды есептеуді жеңілдету мақсатында «1 ақша бірлігінің болашақ құнының факторы» деп аталатын $(1 + r)^n$ коэффициентін *C-3 кестесінің* көмегімен анықтауға болады.

Мысал 1. Виктор жылдық 8 пайыз ставкамен 20,000 ш.б. салым жасады. 5 жылдан кейін салым неше болады? 8 жылдан кейін? Салымның 8% сыйақы ставкасы бойынша n жылдан кейінгі болашақ құнын *C-3 кестесін* қолдану арқылы анықтаймыз:

5 жылдан кейін: $C=20,000 \times 1.4693 = 29,386$ ш.б.

8 жылдан кейін: $C=20,000 \times 1.8509 = 37,018$ ш.б.

3. Күрделі пайыз және ағымдағы құн

Ағымдағы құн – болашақ ақша ағымының дисконтталған құны.

Сізге 5 жылдық кезең соңында 12,763 ш.б. аласыз немесе қазір X ш.б. аласыз деп ұсыныс жасады делік. 12,763 ш.б. толығымен төленетініне күмән жоқ. Егер қазіргі уақытта ақшаға деген қажеттілігіңіз болмаса, сіз оны X ш.б. көлемінде банкке сала аласыз және үстінен 5% жылдық сыйақы төленетін болады. Сіз 5 жылдан кейін 12,763 ш.б. алғыңыз келсе, X сомасы неше болуы керек? 2-ші кестеде жылына 5%-ға өсіп отыратын, бастапқы бағасы 10,000 ш.б. 5-ші жылдың соңында 2,763 ш.б. пайда әкелетіні көрсетілген. Осылайша сізге қандай таңдау жасасаңыз да айырмашылық жоқ: 10,000 ш.б. қазір аласыз ба әлде 5 жыл мерзім соңында 12,763 ш.б. аласыз ба. Егер пайыздық табыс ставкасы 5% болса, 10,000 ш.б. төленуге тиісті 12,763 ш.б.-тің ағымдағы бағасы (PV) ретінде анықталады. Сондықтан, егер C сома 10,000 ш.б.-тен аз болса, сіз бүгінгі күнгі X соманы емес, 5 жыл аяқталғаннан кейінгі 12,763 ш.б. таңдар едіңіз.

Әділ құнды табу (немесе дисконтталған құн) болашақ құнды есептеудің кері үрдісі болып табылады және теңдеуді оңай әділ құнды анықтауға арналған формулаға айналдыруға болады.

Болашақ құн өзгертілгеннен кейінгі ағымдағы құнның формуласы келесідей болады:

$$PV = FV / (1+r)^n$$

r пайыздық ставкасы бойынша n жылдан кейінгі ағымдағы құнды *C-1 кестесінің* көмегімен табуға болады. Бұл жерден бір бірлің ақша қаражатының ағымдағы құнының факторын табуға болады.

$$\frac{1}{(1+r)^n}$$

Осылайша, 5 % ставка бойынша 5 жылдан кейін алынған 12,763 ш.б. бүгінгі күні келесідей сомада болады:

$$PV = 12,763 \times 0.78352 = 10,000 \text{ ш.б.}$$

Мысал 2: Компания дәл осыдан үш жыл өткен соң 10,000 ш.б. төлейтін, үш жылдық пайызсыз ноталар шығарады. Сіз өзіңіздің инвестициядан күрделі пайыз бойынша жыл сайын берілетін 6 %-дық өтемақы коэффициентін алғыңыз келеді. Осындай нота үшін сіз неше сома төлейсіз? 6% пайыздық ставкамен және 3 жыл ішінде төленетін ағымдағы құнды C-1 кестесінің көмегімен тез әрі оңай табуға болады:

$$PV = (10\,000, p=3, r=6\%) = 0.8396 \times 10,000 = 8,396 \text{ ш.б.}$$

Енді болашақ құн формуласын қолдана отырып, сіз осы нота арқылы 3 жылдан кейін 10,000 ш.б. алу мақсатында төлейтін бүгінгі сомаңызды тексере аласыз.

$$8,396 \times (1.06)^3 = 10,000$$

яғни, сіз бүгін инвестициялайтын 8,396 ш.б.т.е. 8,396 ш.б.3 жыл уақыт өткеннен кейін 10,000 ш.б. табыс әкеледі.

4 Аннуитеттер

Қаржылық рента немесе аннуитет (annuity) - белгілі бір уақыт кезеңі үшін біркелкі төлемдер арасындағы теңдей аралығы бар біржолғы төлемдер ағыны.

Қазіргі заманғы коммерциялық мәмілелердің көпшілігінде бұл бір жолғы төлемдер емес, белгілі бір кезеңде ақшалай түсімдердің (немесе, керісінше, төлемдердің) реті деп түсіндіріледі.

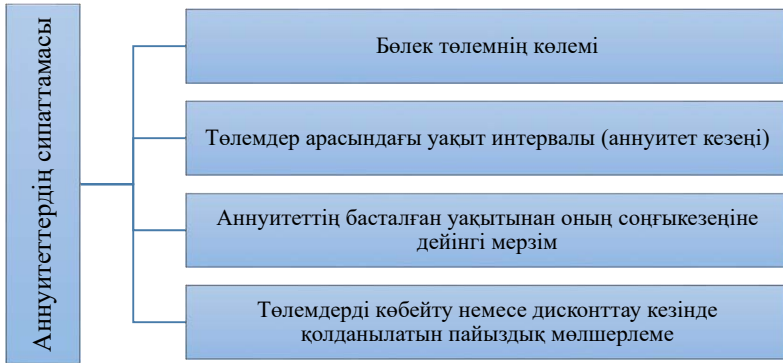
Бұл белгілі бір кәсіпорынның кірістері мен шығыстарының тізбесі, жүйелі немесе тұрақты емес жарналар, әртүрлі қорларды құру болуы мүмкін және т.с.с. Мұндай жүйе төлем ағыны деп аталады.

Аннуитеттер теориясы қаржылық математиканың ең маңызды бөлігі болып табылады.

Ол бағалы қағаздардың табысын анықтау, инвестициялық талдау және т.б. сұрақтарды қарастырғанда қолданылады. Ан-

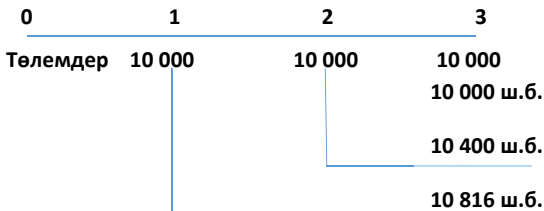
нуитетке қатысты кең тараған мысалдар: Наиболее распространенные примеры аннуитета: зейнетақы қорына тұрақты жарналар, ұзақ мерзімді несиелерді төлеу, бағалы қағаздар бойынша пайыздарды төлеу, регресс талаптары бойынша төлемдер.

Аннуитеттер өз ішінде келесі негізгі сипаттамалары бойынша ерекшеленеді:

Тиісті аралық кезең басында жүргізілетін төлемдер үшін арналған аннуитет *аннуитет пренумерандо (annuity due)* немесе жедел аннуитет деп аталады, төлемдер аралық кезең соңында жасалса, *қарапайым аннуитет*, немесе *аннуитет постнумерандо (ordinary annuity)* — ең кең тарағаны.

Қарапайым аннуитеттің болашақ құнының графикалық көрінісі

Практикалық тұрғыдан барлық төлемдер тең болатын аннуитеттер (тұрақты аннуитеттер) немесе белгілі бір заңдылықпен өзгертін аннуитеттер үлкен қызығушылық туғызады. Дәл осы аннуитеттерді біз оқитын боламыз.

Облигациялық пайыздар және қаржыландырылатын лизинг бойынша жүйелі (айлық, тоқсандық, жылдық) төлемдер анну-

итеттерге арналған мысалдар болып табылады. Мұндай төлемдер тұрақты уақыт аралығында орын алатын бірыңғай төлемдерге немесе кірістерге алып келеді.

 Қарапайым аннуитеттің болашақ құны(постнумерандо) - бұл негізгі сома(бастапқы инвестициялар) әр кезең соңында (айдың, тоқсанның, жылдың) салынып отырады деген шартпен болашақтағы бір кезеңге жинақталатын сома. Мысалы, сізде 3 жыл бойы әр жылдың соңында банкке 10,000 ш.б. сала алатын мүмкіндігіңіз бар. Банк Сізге жылдық 4 % табыс ұсынып отыр. 3 жылдық кезең соңында Сіздің жинақтаушы шотыңызда неше ақша болады? Жауабы 1-ші суретте графикалық түрде берілген.

Белгілер:

FVOA - аннуитет постнумерандоның болашақ құны

R –кезең сайын салынатын сома

n –өзақтылық, яғни төлем саны

r –бір кезеңге арналған пайыз қойылымы

Егер бір жыл ішінде 2 төлем болса, онда $n=i*2$, мұндағы i –жыл саны және, сәйкесінше, $r = i:2$. Осы белгілерді қолдана отырып, келесі формуланы жазайық:

$$FVOA = R * \text{Фактор FVOA } n, r$$

Есептеулерді жеңілдету үшін жыл соңында төленетін 1 ш.б. аннуитеттің болашақ құнына арналған арнайы кесте қолданылады. Қарапайым аннуитеттің болашақ құнының факторы *C-4 кестесінің* көмегімен анықталады.

Біздің мәліметтер бойынша ол $FVOA = 10,000 \times 3.1216 = 31,216$ ш.б. тең.

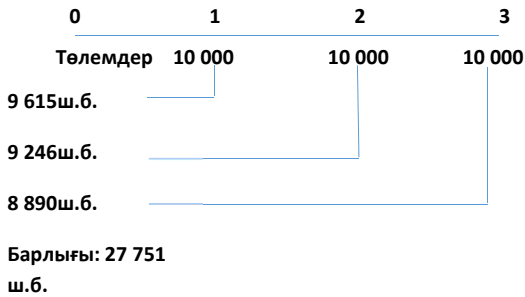
Нақты FVOA - бұл R төлемдерінің әрқайсысының болашақ мәндерінің сомасы, сондықтан Фактор FVOA n кезеңі бойынша 1-ші кезеңнен n кезеңін қоса алғандағы FV R факторларының сомасын білдіреді.

Қарапайым аннуитеттің ағымдағы құны– болашақта төленуге тиісті біркелкі мерзімді төлемдердің ағымдағы құны болып табылады.

Сізде келесідей баламалар бар деп пайымдайық: 3 жыл бойы төленетін 10,000 ш.б. көлеміндегі жылдық төлемдер немесе осы төлемдерді біржола өтеу бойынша бүгін төлеу. 3 жыл бойы ақшаға деген қажеттіліксіз Сіз 2-ші нұсқаны таңдар едіңіз және оны банкке жылдық 4 %-бен салар едіңіз. Не нуждаясь в деньгах в течение 3-х лет, Вы бы выбрали 2-ой вариант и положили бы деньги в банк под 4% годовых. Рентаға эквивалентті болу үшін біржолғы төлем қандай болуы керек?

2-шісуреттегі графикалық көрініс бұл сұрақты шешуге көмектеседі.

Қарапайым аннуитеттің ағымдағы құнының графикалық көрінісі

Сызбадан көрініп тұрғандай, $r = 4\%$ және $n = 3$ жыл болғандағы 10,000 PVA аннуитеттің ағымдағы құны 3 жыл үшін 4% қойылым бойынша $PV = 10,000$ сомаға тең.

PVA арқылы п жылдан кейінгі біржолғы табыстың ағымдағы құнын белгілейік, жыл сайынғы рента үшін пайыздардың ағымдағы құнының факторы - $PVA_n r$ факторы арқылы, онда:

$$FVOA = R \times PVOA_n \text{Факторы}; r.$$

PVA Факторын *C-2 кестесінен* табуға болады. Біздің мысал бойынша $R = 10\,000$, $n = 3$ жыл, $r = 4\%$ болғанда, қарапайым аннуитеттің ағымдағы құны келесідей болады:

$$PVOA = 10\,000 \times (2,7751) = 27\,751 \text{ ш.б.}$$

Мысал 3. Корпорация 5 жылға офисті жалға алуға келісім жасайды. Бұл келісім келесі 5 жыл бойы әр айдың соңында 10,000 ш.б. төлеуді талап етеді Қарыз бойынша корпорация қойылымы 10%-ға тең. Жалдық төлемдердің ағымдағы құнын есептеңіз. 10% бойынша n жыл үшін қарапайм аннуитеттің ағымдағы құнын $S-2$ кестесінен табамыз. Қарапайым аннуитеттің $PV(100,000, n = 5, r = 10\%) = 100,000 \times 3.7908 = 379,080$ ш.б.-ке тең. басқаша айтқанда, корпорация 10% қойылым бойынша бүгін 397,080 ш.б. инвестициялайтын болса, онда 5 жыл ішінде әрбір жыл бойы жалдық төлемді 10,000 ш.б. көлемінде төлей алады.

Мысал 4. Уақыты өткен аннуитет (deferred interest)

Төменде анықталған төлем ағынының ағымдағы мәнін табыңыз:

бірінші жыл — түсімдер 500 ш.б.,

екінші жыл — түсімдер 200 ш.б.,

үшінші жыл — төлем 400 ш.б.,

келесі 7 жыл бойы — түсімдер 500 ш.б.-тен

Дисконттау қойылымы — жылдық 6%.

Бұл жағдайда соңғы жеті жыл бойынша төлемдер ағыны тұрақты аннуитет болып табылады. Біз оның ағымдағы құнын формула бойынша таба аламыз, бірақ бұл төртінші тоқсанның басындағы ағымдағы құн болатынын ұмытпаған жөн:

$$PV4 = 500 \text{ ш.б.} \times EPUA(6\%, 7) = 500 \text{ ш.б.} \times 5.5824 = 2,791.20 \text{ ш.б.}$$

ары қарай келесі барлық қалған төлемдер және $PV4$ көлемі үшін дисконтталған құнын табамыз.

$$PV1 = 500 \text{ ш.б.} \times 0.9434 = 471.70 \text{ ш.б.}$$

$$PV2 = 200 \text{ ш.б.} \times 0.8900 = 178.00 \text{ ш.б.}$$

$$PV3 = (400 \text{ ш.б.}) \times 0.8396 = (335.84 \text{ ш.б.})$$

$$PV4 = 2\,791.20 \text{ ш.б.} \times 0.8396 = 2\,344.49 \text{ ш.б.}$$

$$2\,658.35 \text{ ш.б.}$$

Есептелінген көлемдерді жинақтай отырып, PV төлемдерінің барлық ағынының ағымдағы құнын анықтаймыз. $PV = 2,658.35$ ш.б.

5 Өзін өзі тексеруге арналған сұрақтар

1. Қарапайым және күрделі пайыздар дегеніміз не?
2. Болашақ құнның анықтамасы. Болашақ құн қалай есептеледі?
3. Ағымдағы құнның анықтамасы. Ағымдағы құн қалай
4. Аннуитет дегеніміз не?
5. Аннуитеттің болашақ құны неге тең?
6. Аннуитеттің ағымдағы құны неге тең?

6 Жаттығулар

1. Жеті жыл өткеннен кейін 12%-бен берілген 100 000 теңге көлеміндегі инвестицияға қандай сома жинақталады?
2. 10% пайыздық қойылыммен 8 жылдан кейін алынатын 500 000 теңгенің ағымдағы құнын анықтаңыз.
3. Жалдық келісімшартқа сәйкес жалдық төлем 5 жыл бойы 50 000 теңге көлемінде төленіп отырылуы қажет. Қарастырылған пайыздық қойылым 10 %-ды құрайды. Жалдық төлемдердің ағымдағы құны қандай?
4. Инвестор келесі 10 жыл бойы 12%-бен әр жылдың соңында 200 000 теңге салым салып отыруды шешті. 10 жыл аяқталғаннан кейін қорда қандай ақша сомасы болады?
5. Әлияға қызының оқуының ақшасын төлеу үшін ақша жинау керек, егер екі жылдан кейін оған 4 жыл бойы әрбір жарты жыл сайын 200 мың теңге төлеп отыру керек болса, жылдық 12% бойынша айлық салымы қандай болады?

ОСЫ БӨЛІМДІ ОҚУ АРҚЫЛЫ СІЗ БІЛУГЕ ТИІСТІСІЗ

Тақырып 3.

Дебиторлық берешек және басқадай активтер есебі.

Бөлімді зерттеудің мақсаты:

- Дебиторлық берешек мәнін түсіндіру және оның түрлерін көрсету;
- Дебиторлық берешекті тануға байланысты есеп беру сұрақтарын түсіндіру;
- Дебиторлық берешекті бағалауға қатысты есеп беруге байланысты сұрақтарды түсіндіру;
- Дебиторлық берешектің қалай пайда болатынын және талдаудың қалай жүргізілетінін түсіндіру;
- Қысқа мерзімді дебиторлық берешекті, бағалау, тану, орналастыру;
- Күмәнді қысқа мерзімді дебиторлық берешек жіне оны есептен шығару әдістері;

Мазмұны:

- 3.1 • Дебиторлық берешектің анықтамасы және жіктелімі
- 3.2 • Дебиторлық берешекті, тану, бағалау, орналастыру
- 3.3 • Күмәнді дебиторлық берешек және оларды есептен шығару
- 3.4 • Бақылау сұрақтары
- 3.5 • Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар
- 3.6 • Тест сұрақтары

Негізгі бөлім

3.1. Дебиторлық берешектің анықтамасы және жіктелімі

Ақша қаражаттары мен олардың баламаларына қосымша қысқа мерзімді өтімді активтердің тағы бір маңызды түрі - дебиторлық берешек (алынуға тиісті шот) және алынуға тиісті вексель. Олар тауарды несиеге сату нәтижесінде пайда болады.

Дебиторлық берешек – бұл сатып алушыларға және басқа тұлғаларға ақшаны, тауарларды және қызметтерді алуға қойылатын талаптар. Қаржылық есеп беру мақсаттары үшін дебиторлық берешек қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді деп жіктеледі..

Алынуға тиісті шот (accounts receivable) ақшаға, тауарларға, қызметтерге және басқа ақшалай емес активтерге қатысты талаптарды қамтиды. Дебиторлық берешек дебиторлық берешекті төлеу мерзіміне немесе қарызды өтеудің күтілетін күніне байланысты қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болуы мүмкін. Дебиторлық берешек шот-фактуралармен расталады.

Алынуға тиісті вексельдер (notes receivable) ресми қарыздық міндеттемелермен бекітіледі. Алынуға тиісті вексель белгілі бір ақша сомасын, болашақта белгілі бір күні төлеу туралы жазбаша құжатпен бекітіледі. Мұндай вексель ремитенттің вексельді заңды негізде басқа тұлғаға беру немесе сату құқығы бар, вексель беруші қол қоятын айналым құжаты болып табылады. Вексельдер пайыздық және пайыздық емес болып жіктеледі. Пайыздық вексельдің белгіленген пайыздық ставкасы болады, ал пайыздық емес вексельдерде пайыздық сыйақы вексельдің номиналдық құнының құрамдас бөлігі болып табылады. өтеу күніндегі вексельдің құнына енгізілген пайыз мөлшері аз болуына байланысты қысқа мерзімді вексельдер, әдетте, олардың номиналды құны бойынша есепке алынады. Өтеу күні үш айдан аспайтын вексельдер ақша қаражаттарының эквиваленті ретінде қарастырылады.

Сауда бойынша дебиторлық қарыз (trade receivable) – ұйымның негізгі қызметінің нәтижесінде сатылған тауарлар мен қызметтер үшін сатып алушылардың төлейтін міндеттеме-

лерінің жиыны. Егер бұл категорияға жатпайтын несиелер мен қарыздар қызметкерлерге, корпорацияның уәкілетті тұлғаларына немесе оның иелеріне берілген жағдайда олар активтер құрамында «Қызметкерлердің дебиторлық қарызы» атауымен көрсетілуі тиіс. Мұндай аванстар *саудамен байланысты емес дебиторлық қарыз (no trade receivable)* болып табылады. Саудамен байланысты емес дебиторлық қарыздардың қатарына «Потенциалды шығындар мен зияндарды жабуға арналған депозиттер», «Алынуға тиісті дивидендтер мен сыйақылар», орын алған жазатайым жағдайлармен байланысты сақтандыру компанияларына талаптар, салықтарды қайтару жөніндегі мемлекеттік органдарға талаптар және т.б. жатады.

Кіріс алу - бұл капиталды қалыптастырудың маңызды көзі және дебиторлық қарыздың негізгі көзі. Мысалы, сату көбінесе банктік шоттарға ақша аудару арқылы жасалады. Сатудан туындайтын дебиторлық қарыз басқа компанияның активтерін талап ету болып табылады. Алынуға тиісті шоттар мен алынуға тиісті вексельдерді есепке алу кезінде туындайтын негізгі мәселелер тану (*recognition*), бағалау (*valuation*) және айырбастау (*disposition*) болып табылады. Дебиторлық қарызды өтеу (қайтару) мүмкіндігі - дебиторлық қарыз бойынша есептілікке және бағалауға әсер ететін негізгі мәселе. Өтеу мүмкіндігі қарыздың есепке алынуы (танылуы) мен оның сомасына (бағалануына) да әсер етеді.

Көп жағдайда жеке сатып алушылардың дебиторлық қарызында дебеттік қалдық болады, бірақ кейде сатып алушылар болашақта сатып алуды жоспарлаған жағдайда немесе байқаусызда шоттарын артық төлеуі мүмкін. Сатып алушының дебиторлық қарызында кредиттік қалдық болған жағдайда, осы қарыздардың сомасы ағымдағы міндеттемелер ретінде (Сатып алушылардан алынатын аванстар немесе пайда алынбаған кіріс) баланста көрсетілуі тиіс, өйткені тауарлар болашақта осы сатып алушыларға сатылмаса, сомалар өтелуі (қайтарылуы) тиіс.

3.2. Дебиторлық қарыздарды тану, бағалау және айырбастау (орналастыру)

Сауда бойынша дебиторлық қарызға баланс күнінен кейінгі жыл ішінде өтеуге жататын немесе компанияның операцияндық циклы кезеңінде өтелуге жататын соманы (қайсысы ұзақ болса) қамтиды. Көбінесе өтеу мерзімі 5 күннен 90 күнге дейінгі мерзім деп есептеледі, осы мерзім өткеннен кейін дебиторлық қарыз мерзімі өткен болып саналады.

Дебиторлық қарызбен операциялардың басым бөлігін жүзеге асырған кезде танылған сома екі тараппен белгіленген айырбас иенасы (exchange price) болып табылады. Дебиторлық қарыз үмітсіз қарыздар, ақшалай жеңілдіктер мен сатылған тауарлардың кері қайтарылған бөлігін қоспағандағы бастапқы құнымен бағаланады. Соның нәтижесінде алынуға тиісті шоттардың таза құны анықталады. Сату кезеңі мен қарызды төлеу мерзімдерінің арасы қысқа болуына байланысты, көп жағдайда, пайыздар ескерілмейді.

Ақшалай жеңілдіктер (сату жеңілдіктері) Көбінесе компаниялар ақшалай жеңілдіктер (*sales discounts*) ұсынады. Ақшалай жеңілдіктер - төлем белгіленген мерзім ішінде алынған жағдайдағы инвойс бағасы төмендейтін сома. Ақшалай жеңілдіктер сату көлемін арттыру және клиенттерді төлемдерді жылдам төлеуге ынталандыру мақсатында қолданылады. Сонымен қатар, олар үмітсіз қарыздарды азайтуға мүмкіндіктер береді.

Сауда жеңілдіктері тұтынушылардың әртүрлі топтарына әртүрлі көлемдегі өнімдердің бағаларын жарнамалаудың тиімді әдісі болып табылады. Әдетте, көтерме сауда каталогтарында бір ғана счет-фактуралық баға көрсетіледі. Содан кейін тапсырыс берілген өнім көлеміне және клиентке байланысты әр түрлі жеңілдіктер ұсынылады. Мұндай сауда жеңілдіктері соңғы сату бағасын төмендетеді.

Сатылған тауарды қайтару. Тауарды белгілі уақыт ішінде қайтару құқығы - кейбір салаларда бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін қажетті кең ауқымды маркетингтік бағдарламаның бөлігі болып табылады. Қайтару ақауларға немесе өнім сапасының басқа ауытқуларына байланысты болуы мүмкін.

Тауарларды қайтару мен сапасыз тауарларға жеңілдіктер клиенттердің қанағаттанбауының басты белгісі болып табылады. Екі әдісте де бұл сомалар «сатылған тауарларды қайтару және жеңілдіктер» шотында жинақталады. Бұл шот дебеттік қалдығы болатын контршот болып табылады және сатылымнан шегеріледі (Пайда және зиян жөніндегі есептілікте). Сонымен қоса, үздіксіз есеп жүргізу жүйесінде тауарлардың өзіндік құны «Сатылған тауарлардың өзіндік құны» шотынан «Қорлар» шотына ауысуы тиіс. Егер сатылған тауарларды қайтаруды болдырмау мақсатында жеңілдіктер жасалатын болса немесе тауарларды қайтаруға және қайта сатуға болмайтын жағдайларда мұндай ауысу болмайды.

Уақытылы төлем жүргізгені үшін жеңілдіктер. Бұл төлемдерді ерте жүргізуге жақсы ынталандыру болып табылады. 2/10, n / 30 (егер он күн ішінде төлем жасалса, екі пайыздық жеңілдік немесе бүкіл сома 30 күн ішінде төленуі тиіс болса). Сату бағасы жеңілдіктерін пайдаланбайтын компаниялар өз ақша қаражаттарын тиімді пайдаланбайды. Компанияның ақша қаражаттары шектеулі болмаған жағдайда көптеген компаниялар жеңілдіктерді пайдалануды қолдайды.

Сауда-саттық және сатудың жеңілдіктерін есепке алудың ең ыңғайлы және ең көп қолданылатын тәсілі дебиторлық қарыздарды және сату көлемін толық көлемде есепке алу болып табылады. Осы әдіске сәйкес, сатуға арналған жеңілдіктер шоттарда дисконт кезеңінде төлем болған жағдайда ғана танылады. Сату бағасы бойынша жеңілдіктер пайда мен зиян туралы есепте сату көлемінің азаюы ретінде көрсетіледі.

Кейбір сарапшылардың пікірінше, сатып алушы пайдаланбаған сату бағасы бойынша жеңілдіктер - белгіленген бағаға қосылған айыппұл болып табылады, осылайша төлемді ерте төлеуге ынталандырады. Яғни, сатушы қолма-қолсыз есеп айырысуды ұсынады, бірақ бұл жағдайда сату бағасы қолма-қол есеп айырысу арқылы жүргізілетін сату бағасынан жоғары; ұсынылған жеңілдік бойынша егер уақытылы төлем жүргізетін болса, бұл баға айырмашылығы жойылады. Осылайша жеңілдік мерзімі ішінде төлем жүргізген сатып алушылар қолма-қол есеп айырысу бағасымен сатып алады; ал жеңілдік мерзімі аяқталғаннан кейін төлем жүргізген сатып алушыларға айып-

пұл салынады, яғни бұл сатып алушылар қолма-қол есеп айырысу кезіндегі белгіленген бағадан артық бағаға сатып алады. Егер осы логикалық тізбек қолданылатын болса, сату көлемі мен дебиторлық қарыз таза құнымен есепке алынады, ал сатып алушы қолданбаған жеңілдіктер «Алынуға тиісті шот» шотының дебети бойынша, «сату бағасы бойынша жойылған жеңілдіктер» шотының кредиті бойынша есепке алынады. Төменде жалпы әдіс және нетто әдіс арасындағы айырмашылық көрсетілген.

Уақытылы төлем жүргізгені үшін жеңілдіктердің есебін жүргізуде жалпы әдіс пен нетто әдісті пайдалану

Жалпы әдіс

Нетто әдіс

Сату көлемі 10000, төлем шарттары 2/10, n/30:

Дебиторлық қарыз	10000
Дебиторлық қарыз	9800
Сатудан түскен түсім	10000
Сатудан түскен түсім	9800

Жеңілдік мерзімі ішінде алынған төлем сомасы 4000 мөлшерінде:

Ақша қаражаттары	3920
Ақша қаражаттары	3920
Сату бағасынан жеңілдіктер	80
Дебиторлық қарыз	3920
Дебиторлық қарыз	4000

Жеңілдік мерзімі ішінде алынған төлем сомасы 6000 мөлшерінде:

Ақша қаражаттары	6000
Дебиторлық қарыз	120
Дебиторлық қарыз	6000
Сату бағасы бойынша жойылған жеңілдіктер	120
Ақша қаражаттары	6000
Дебиторлық қарыз	6000

Жалпы әдісті қолданған жағдайда сату бағасынан жеңілдіктер пайда және зиян жөніндегі есептілікте сату көлемінің азаюы ретінде көрсетіледі. Сәйкестік қағидасына сәйкес, сатып алушылар күтетін жеңілдіктер сомасын бағалау сатудан түсетін түсімге сәйкес болуы тиіс. Егер нетто әдіс қолданылса, «сату бағасы бойынша жойылған жеңілдіктер» кіріс ретінде есепке алынады.

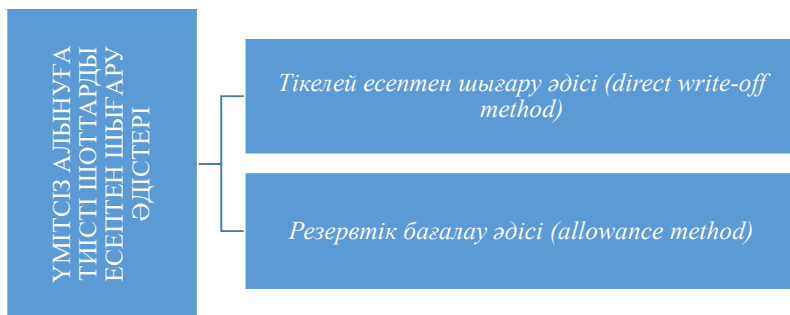
3.3. Күмәнді дебиторлық қарыз және оны есептен шығару әдістері

Компанияда төлем қабілеттілігін бақылау жүйесінің тиімді жұмыс істеуіне қарамастан, әрқашан компанияның несиеге сатып алған тауарлар үшін төлем жүргізбеген сатып алушылары болады. Мұндай сатып алушылардың шоты *күмәнді шоттар* немесе *үмітсіз қарыздар* деп аталып, несиеге берілген тауарларды сату бойынша шығыстарға немесе зиянға жатады.

Компаниялар тым консервативті емес (сатудың жоғалуына әкеп соқтыратын) немесе тым либералды (өтелмейтін дебиторлық қарыздардың артуына алып келетін) болмайтын несиелік саясатты әзірлеуге тырысады. Алдыңғы төлемдер, қаржылық жағдай, сондай-ақ клиенттің табыс алу перспективасы несие беру туралы шешім қабылдағанда ескерілетін негізгі факторлар болып табылады.

Күмәнді дебиторлық қарыздың болуы және бағалануы мүмкін болған жағдайда, күмәнді дебиторлық қарыздың мүмкін болатын сомасының есебі шоттарда жүргізілуі тиіс, себебі, бұл алынуға тиісті шоттардың (активтердің) кемуі және акционерлік капитал мен пайданың кемуіне әкелетін кірістің азаюы болып табылады. Кірістің азаюы мен пайданың төмендеуі көбінесе сауда шығыстары (сату шығыстары) ретінде жіктелетін операциялық қызметтің үмітсіз қарыздары бойынша шығыстар ретінде танылады.

Үмітсіз алынуға тиісті шоттардың есебін жүргізудегі басты мәселе – зиян есепке алынуы тиіс уақытты анықтау болып табылады. Екі негізгі әдіс қолданылады (1 сурет):

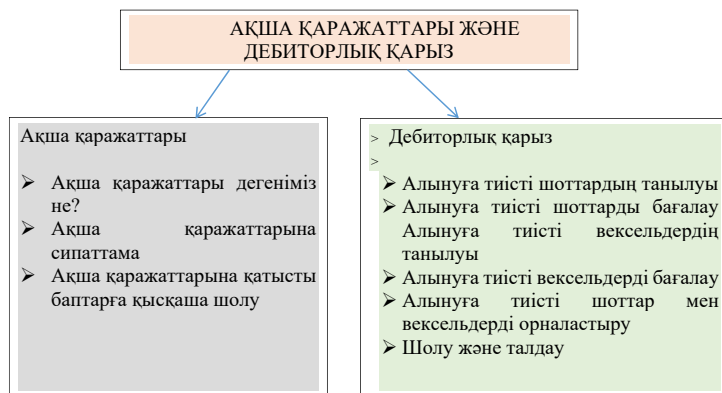

1 сурет – есептен шығарудың екі негізгі әдісі.

1. Тікелей есептен шығару әдісі (direct write-off method).

Бұл әдіс бойынша белгілі бір шот үмітсіз деп танылмағанға дейін, ешқандай бухгалтерлік жазба жасалмайды. Зиян «Үмітсіз қарыздар бойынша шығыстар» шотының дебеті және «Алынуда тиісті шоттың» кредиті бойынша есепке алынады. Бұл әдіс бойынша алдын ала бағалау емес, нақты жағдай ескерілуі тиіс, бірақ, бұл әдіс теориялық тұрғыдан жетілмеген, себебі бұл әдіс бойынша кезеңнің шығыстары мен кірістері сәйкес келмейді.

2. Күмәнді қарыздарды **резервтік бағалау әдісі (allowance method)**. Үмітсіз қарыздар бойынша зиян сәйкес сату нәтижелерімен салыстырылады. Бұл әдіске сәйкес, дебиторлық қарыздардың жалпы сомасы немесе барлық несиеге сатулар бойынша күмәнді шоттардың мүмкін болатын (күтілетін) сомасы бағаланады.

2 сурет – Ақша қаражаттары және дебиторлық қарыз

Бұл есептік сома шығыс ретінде және «Күмәнді шоттар бойынша бағаланған резерв» шотының артуы, алынуға тиіс шоттардың жанама кемуі ретінде есепке алынады. Бухгалтерлік жазбаларда бұл шот контрактивті шот ретінде көрсетіледі. Баланста бұл сома кредиттік қалдық болған жағдайда дебиторлық қарыз сомасынан шегеріледі, дебеттік қалдық болған жағдайда дебиторлық қарызды арттырады. 2 суретте ақша қаражаттары мен дебиторлық қарыз қарастырылған.

Дебиторлық қарыз баланста «таза күйінде» есепке алынады, күмәнді шоттар бойынша бағаланған резерв сомасы қаржылық есептіліктегі ескертпеде түсіндіріледі.

3.5. Бақылау сұрақтары

1. Сауда бойынша дебиторлық қарыз түсінігі
2. Дебиторлық қарыздарды тану, бағалау және айырбастау (орналастыру)
3. Күмәнді дебиторлық қарыз
4. Алынуға тиісті шоттарды есептен шығарудың негізгі әдістері
5. Тікелей есептен шығару әдісі
6. Резервтік бағалау әдісі

3.6. Өзін-өзі тексеруге арналған тапсырмалар

Тапсырма 1. Үмітсіз берешек шоттары бойынша бухгалтерлік проводкалар - төлеу мерзімі бойынша есепке алу әдісі

Дебиторлық берешектерді талдау негізінде «ABC» ЖШС төленбеген шоттар бойынша есептеу жүргізеді. Бухгалтер 31 желтоқсан күні компанияның 198,000 мың теңге көлемінде өтелмеген дебиторлық берешегінің келесідей тізімін дайындады.

(мың теңге)

Уақыт аралығы	Сомасы	Төленбейтін болжамды шоттар	
		%	Сомасы
Мерзімі кешіктірілмеген	58,650	2	1.173
Мерзімі кешіктірілген 1 күннен 30 күнге дейін	13.220	4	529
31 күннен 60 күнге дейін	8.930	20	1.786
61 күннен 90 күнге дейін	4.000	30	1.200
90 күннен астам	3.200	50	1.600

Күмәнді қарыздар бойынша резервтер қазіргі уақытта дебеттік қалдықта 320 мың тенге көлемінде.

Тапсырма:

1. Компания төлем алу ықтималдығы жоқ деп болжаған шоттарды көрсету үшін түзету жазуларын дайындаңыз.

2. Келесі шоттарды есептен шығару бойынша бухгалтерлік проводкаларды жазыңыз. (мың тенге):

Ш. Акимбеков	980
Д. Миллер	650
Д. Каримов	1200

3. Д. Миллер қарыз болған 650 мың теңгені кірістеуді көрсететін бухгалтерлік проводканы беріңіз.

4. Келесі сұраққа жауап жазыңыз: Қандай жағдайларда күмәнді қарыздар бойынша резервтер түзетулерге дейінгі дебеттік қалдықтарға ие болады?

Тапсырма 2. Үмітсіз берешек шоттары бойынша журналдық проводкалар - таза несиеге сатудың көлемінен пайыз есептеу әдісі

«Асем» ЖШС үмітсіз қарыздардан болатын шығындар мен таза несиеге сатудың көлемі арасындағы пайыздық қатынасына сүйене отырып, өзінің қайтарылмайтын шоттарын болжайды.

2018 жылы «Асем» ЖШС-ның сату көлемі 5,650,000 у.е. тең болды.

Сонымен қатар, барлық сату көлемінің 70% несие арқылы жүзеге асырылды. Алдыңғы тәжірибеге қарасак, барлық несиеге сату көлемінің 3% өтелмейтінін көреміз.

Қазіргі кезде «Күмәнді талаптар бойынша резервтер» шотында 18,350 у.е. көлемінде кредиторлық қалдық бар.

1. Компания үшін күтілетін қайтарылмайтын қарыздарды көрсету үшін журналдық проводкаларды жазыңыз.

2. Таза несиеге сатудың көлемінен пайыз есептеу әдісін қолдана отырып проводкаларды жасаған кезде «Күмәнді талаптар бойынша резервтер» шотындағы қалдық неге ескерілмейді?

Бұл әдіс төлеу мерзімі бойынша есепке алу әдісінен қандай айырмашылығы бар?

3 тапсырма. Үмітсіз қарыздар бойынша есептілік

Төменде бір-біріне байланысты емес жағдайлар берілген:

I. «Акерке» ЖШС-нің 2017 жылдың 31 желтоқсанына түзетілмеген сынақ балансында келесідей шоттар бар:

<u>Дебет</u>	<u>Кредит</u>
Үмітсіз қарыздар бойынша резерв	3,800
Сату көлемі	2,600,000
Сатудан жеңілдіктер және кері қайтарулар	70,000

«Акерке» ЖШС үмітсіз қарыздар бойынша шығысты таза сату көлемінің 1.5% мөлшерінде бағалайды. 2017 жылдың үмітсіз қарыздары бойынша шығыстарын анықтаңыздар.

2. «Свет» ЖШС-нің 2018 жылдың 31 желтоқсанына алынуға тиісті шоттарды талдау нәтижесінде келесідей мәліметтер анықталды:

Үмітсіз деп есептелген шоттар	198,000
Алынуға тиісті шоттар	1,870,000

Үмітсіз қарыздар бойынша резерв (журнал мәліметтеріне сәйкес) 135,000

2018 жылдың 31 желтоқсанына «Свет» ЖШС-нің алынуға тиісті шоттарының таза құнын анықтаңыздар.

3. «Луч» ЖШС үмітсіз қарыздар бойынша шығысты несиеге беру арқылы сату көлемінің 3% мөлшерінде белгілеген. 2018 жыл бойынша келесідей мәліметтер бар:

2018 жылда несиеге беру арқылы сату көлемі	2,450,000
01.01.2018ж. күніне үмітсіз қарыздар бойынша резерв	18,000

Бұрын есептен шығарылған үмітсіз қарыздардың келіп түсуі	9,000
2018 жылы есептен шығарылған клиенттер шоты	38,000

2018 жылдың 31 желтоқсан күніне «Үмітсіз қарыздар бойынша резерв» шотының қалдығын анықтаңыздар.

4. 2017 жылдың 31 желтоқсанына, қызмет етудің бірінші (алғашқы) жылы бойынша «Чехов» корпорацияның келесідей мәліметтері бар:

Алынуға тиісті шот (үмітсіз қарыздар бойынша резервті шегергендегі)	
965,000	
2017 жылы есептен шығарылған үмітсіз шоттар	23,800
2017 жылғы үмітсіз қарыздар бойынша шығыстар	85,000

2017 жылдың 31 желтоқсанына үмітсіз қарыздар бойынша резервті шегергенге дейінгі алынуға тиісті шоттың қалдығын анықтаңыздар.

5. 2018 жылдың 31 желтоқсанына «Восход» ЖШС-нің сынақ балансында келесідей шоттар бар:

<u>Дебет</u>	<u>Кредит</u>
Несиеге берілген таза сату көлемі	765,000
Үмітсіз қарыздар бойынша резерв	13,800
Алынуға тиісті шоттар	423,000
Егер үмітсіз қарыздар алынуға тиісті шоттардың 3%-на тең болса, 2018 жылдың үмітсіз қарыздары бойынша шығыстарын анықтаңыздар.	

4 тапсырма. Есеп беруші тұлғалармен есеп айырысу есебі: іс-сапар шығыстары

«Акерке» ЖШС-нің директоры Бахыт Б.К. 2018 жылдың «13» маусымы мен «19» маусымы аралығында (іс-сапар ұзақтылығы – 7 тәулік) Астана қаласына «АВС» ЖШС-мен келісімшарт жасау мақсатында қызметтік іс-сапарға жіберілді.

Талап етіледі:

Бухгалтерлік есепте шығу және есепті соммаларды есептен шығаруды көрсету.

Бахыт Б.К. сапардан келген кезде аванстық есеп пен растайтын құжаттарды ұсынды.

«Акерке» ЖШС бойынша шаруашылық-операциялар журналы

тенге

№ п/п	Операция мазмұны	Дебет	Кредит	Сумма
1	Бахыту Б.К-ның іс-сапар шығындар есебіне кассадан ақша қаражаттары берілді (шығыс-касса ордері № 244 «10» маусымнан 2018 ж)			200 000
2.1	Есепте жол жүру шығындары көрсетілген (ж/д билеттері + фискалдық чек) жүретін жол Алматы – Астана жүретін жол Астана – Алматы			8500 8500
2.2	Қонақ үйде тұру (5 тәулік, бір тәулік үшін 11200 тенге) – (Қонақ үйде тұрғанын растайтын түбіртек ЖШС «САЯХАТ» + фискалдық чек + шот-фактура) тәліктік тұру құны			
2.3	Аванстық есеп № 18 от «20» маусым 2018 ж. Есеп беруші қарызын есептен шығару			
2.4	Аванстық есеп № «» маусымнан 2018 ж. Тәуліктік тұру құнын есептен шығару (7 тәулік × 6 АЕК)			
Іс-сапар бойынша шығындардың барлығы				
3	Кассаға қолданылмаған есепті соммалар қалдығы(кіріс-касса ордері № «» маусымнан 2018 ж.)			

5-тапсырма. Есеп беруші тұлғалардан есеп айырысуды есепке алу

Ким А.Б., кассир «Акерке» ЖШС кассадан ақша алды– 10 000 теңгеге әкімшілік үшін керек канцелярлық тауарларды алды

Анықтау керек:

Бухгалтерлік есепте шығу және есепті соммаларды есептен шығаруды көрсету.

«Акерке» ЖШС шаруашылық операциялар журналы»

теңге

№	Шаруашылық операциялар мазмұны	Дебет	Кредит	Сома
1	Ким А.Б жауапты тұлғаға. Канц.тауарларды алуға сатып алуға кассадан ақша қаражаттары берілді(№ 245 шығыс касса ордері. «10» маусым 2018 ж.)			10 000
2	«АРХЕЙ» ЖШС-нен канцтауарлар алынды(фискалды чек, қорларды шетке беруге арналған жүкқұжат, шот- фактура): Канцелярлық тауарлардың құны			10 000
3	«10» маусым 2018 жылға №17 Аванстық есеп – жауапты тұлғаның қарызын есептен шығару			10 000

Тапсырма 6. Жауапты тұлғалармен есеп айырысу есепке алу: іс-сапар шығыны.

Ахатов Д.М., директор ТОО «М», 2018 жылғы маусымның 1-інен 7-і аралығында Астана қаласындағы «О» ЖШС-не келісімшарт жасау мақсатымен қызметтік іс-сапарға жіберілді.

Табу керек:

Ахметов Д.М. іс-сапардан келгенде аванстық есеп және растайтын құжаттарды тапсырғанын ескере отырып, жауапты тұлға сомасын беру және есептен шығаруын бухгалтерлік есепте көрсету.

Шаруашылық операциялар журналы

тенге

№	Шаруашылық операциялар мазмұны	Дебет	Кредит	Сома
1	Жауапты тұлға Д.М.Ахатовқа іс-сапар шығындарына ақша қаражаттары берілді(31 мамыр 2018 ж. № 23 шығыс касса ордері)			180 000
2	8 маусым 2018 жылдан іс-сапар шығындары			
2.1	Соның ішінде: Алматы-Астана жол жүру бағыты Астана-Алматы жол жүру бағыты Соның ішінде ҚҚС (Т/ж билеті + фискалды чек + шот-фактура) Жауапты тұлғаның қарызы есептен шығарылды			10 000 10 000 2 400 22 400

2.2	ҚҚС-сыз тұру құны Есепке алынған ҚҚС («К» ЖШС-нде тұру квитанциясы + фи- скалды чек + шот-фактура) Жауапты тұлғаның қарызы есептен шығарылды (5 тәулік * 11 200 теңге = 56 000)			50 000 6 000 56 000
2.3	тәуліктік Жауапты тұлғаның қарызы есептен шығарылды (7 тәулік * 6 АЕК* =			
Іс-сапар шығындарының жиыны				
3	Жауапты тұлғаның қолданылмаған қалдық сомасы кассаға өткізілді(8 маусым 2018 ж. № 45 кіріс- касса ордері			

* 2018 жылғы 1 АЕК 2 269 теңгеге тең.

7 тапсырма. Жауапты тұлғалармен есеп айырысу: шаруашылық шығындары

«М» ЖШС де жауапты Рахимжанова А. О ға канцтауарларды сатып алу үшін ақша қаражаттары берілді.

Табу қажет:

Осы шаруашылық шығындарды есеп мәліметтерінде көрсету

Шаруашылық операциялар журналы

тенге

№ п/п	Шаруашылық операциялар мазмұны	Дебет	Кредит	сома
1	Жауапты Рахимжанова А.О ға канцтауарларын сатып алу үшін ақша қаражаттары берілді (<i>шығыс касса ордері</i>)			5 000
2	«А» ЖШС нан канцтауарлар сатып алынды ҚҚС сыз құны ҚҚС құнымен			4 000 480
3				4 480
4				20

8 тапсырма. Тапсырыс берушілер мен сатыпалушылардың есеп айырысу бойынша есебі

Шаруашылық операциялар журналы

теңге

№ п/п	Шаруашылық операциялар мазмұны	Дебет	Кредит	Сумма
1	Есеп айырысу шотына тапсырыс берушілерден аванс келіп түсті			600 000
2	Тапсырыс берушіге тауар сатылды ҚҚС сыз құны ҚҚС есептелді (12%)			1 000 000
3	Дайын өнім өзіндік құны бойынша шығысталды			700 000
4	Төленуге тиісті шот келіп түскен аванс есебін жабылды			
5	Есеп айырысу шотына тапсырыс берушіден ақша қаражаттары келіп түсті			

ОСЫ БӨЛІМДІ ОҚУ АРҚЫЛЫ СІЗ БІЛУГЕ ТИІСТІСІЗ

Ітақырып.

Ақша қаражаттары және олардың эквивалентінің есебі

Бөлімді зерттеудің мақсаты:

- Қорлардың анықтамасы және жіктелуі, сондай-ақ қорлардың құнын бағалау әдістері.
- Қорлардың өзіндік құнын анықтау барысында қосылатын шығындар

МАЗМҰНЫ:

4.1	• Қорлардың анықтамасы және жіктелуі
4.2	• Қорлардың өзіндік құнына кіретін шығындар
4.3	• Қорлардың құнын бағалау әдістері
4.4	• Өнімнің өзіндік құнын есептеу әдістері
4.5	• Бақылау сұрақтары
4.5	• Өзін-өзі тексеру сұрақтары
4.6	• Тест сұрақтары

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

4.1 Қорлардың анықтамасы және жіктелуі

Қорлар қысқа мерзімді активтер қатарына жатқызылады, өйткені әдетте олар бір жыл ішінде немесе компанияның бір операциялық кезеңі ішінде пайдаланылады немесе сатылады. Іс жүзінде *қорлар (inventories)* дегеніміз — бұл компанияның

әдеттегі қызмет барысында сатып алынған не өндірілген және сатуға арналған барлық шикізаттары мен тауарлары.

Босалқылар көбінесе сауда және өндірістік компаниялардың қысқа мерзімді активтерінің басым бөлігін құрайды.

Қорлардың жіктелуі

Қорлар – бұл активтер		
компанияның қалыпты қызметі барысында сатуға арналған тауарлар (дайын өнім және тауар шоттары);	өндіріс барысындағы сондай сатуға арналған (аяқталмаған өндіріс); немесе	өндіріс барысында немесе қызмет көрсету барысында пайдалануға арналған шикізат пен материалдар

Қорлар құрамына кірмейтін тауарлар

Түгендеу жүргізу барысында компанияның меншік құқығы жоқ тауарлардың анықталуы мүмкін. Яғни, бұл - клиенттің тапсырысы бойынша дайындалған, ақшасы төленіп қойылған (сатып алу-сату актісі жасалған), тапсырыс берушіге тиесілі және жөнелтуді күтетін тауарлар болып табылады. Осы тауарлардың сату жағдайы тіркеліп қойылған және тиісті құжаттары рәсімделген болады. Материалдық қорлар құрамына кірмейтін тауарлардың басқа санаты консигнациядағы тауарлар болып табылады.

Консигнация (consignment) — комитент немесе консигнант деп аталатын меншік иесінің өз тауарларын басқа компания қоймаларында орналастыруы. Консигнатор мұндай тауарларды өзінің материалдық қорларының құрамына қоспауы керек. Өйткені бұл тауарлар сатылған сәтке дейін де жөнелтушінің - консигнанттың меншігі болып табылады.

Жолдағы тауарлар - кейде сатып алынған тауарлар тасымалдау процессінде болуы мүмкін, яғни есепті кезеңнің соңында әлі де алынбаған тауарлар. Аталған тауарларды есепке алу олардың кімнің меншігіне жататынына байланысты. Бұл «меншік құқығын беру» ережесін қолдану арқылы анықталуы мүмкін. Егер тасымалдау шарттарында ФОБ жөнелту нүктесі болса, онда сатушы тауарларды сатып алушының агенті ретінде әрекет ететін жүк тасымалдаушыға жеткізген кезде меншік құқығы сатып алушыға өтеді. Егер жеткізу шарттарында ФОБ белгіленген (жеткізу) нүктесі болса, онда сатып алушы тауарларды жүк тасымалдаушыдан алған соң ғана, меншік құқығы сатып алушыға өтеді.

Жолдағы тауарларды есепке алу ережесі

Осындай операцияларды есепке алу ережесі келесідей тұжырымдалады: яғни, меншік құқығы алынған тауарлар физикалық түрде әлі жеткізілмесе де, сәйкес кезеңнің сатып алулары ретінде көрінуі тиіс. Осындай сатып алулардың көрсетілмеуі, баланстық есепте қорлар көлемінің және төленуге тиісті шоттардың төмендеуіне, сонымен қатар кезең соңында жылдық жиынтық табыс (зиян) жөніндегі есептілікте сатып алулар (кезеңдік есепте) бабының азаюына алып келеді.

Түгендеу барысында қоймада бар барлық тауарлар, қосылған сатып алынған жолдағы тауарлар (меншік құқығы сатып алушыға тиеу сәтінен бастап өтеді деген шартпен сатып алынған тауарлар), қосылған сатылған жолдағы тауарлар (меншік құқығы сатып алушыға тауарларды алған сәтінде өтеді деген шартпен сатылған тауарлар), азайту сатылған, бірақ ұйымның қорлар есебіне кіретін тауарлар (сатылған, бірақ әлі де сатып алушыға жіберілмеген тауарлар), қосылған басқа жерлердегі консигнациядағы тауарлар, бірақ қорларды түгендеу жүргізетін компанияға әлі де тиесілі тауарлар, азайту басқа компанияның қорлар құрамына кіретін, бірақ консигнациядағы тауарлар.

Баланстық есепте қорлар құнына кіретін бантар:

(а) ауыл және орман шаруашылығы өнімін, жиналғаннан кейінгі ауылшаруашылығы өнімін, сондай-ақ осы өнеркәсіп салаларында қабылданған есеп практикасына сәйкес іске асырудың мүмкін болатын таза құны бойынша бағаланатын пайдалы қазбаларды өндірушілер қолданатын босалқыларды бағалауға қолданылмайды. Іске асырудың мүмкін болатын таза құны бойынша бағаланатын осындай босалқылар осы

ҚЕХС 2 қорларды бағалау үшін мыналарға қолданылмайды:

құнның өзгерістері болған кезеңде пайда және шығындар туралы есепте танылады.

(б) сатуға жұмсалған шығындарды есептемегенде, өзінің босалқыларын әділ құн бойынша бағалайтын тауар брокерлері және трейдерлер қолданатын босалқыларды бағалауға қолданылмайды. Осындай босалқыларды сатуға жұмсалған шығындарды шегеріп тастағанда, әділ құн бойынша бағалаған кезде, сатуға жұмсалған шығындарды шегеріп тастағанда әділ құнның өзгеруі өзгерістер болған кезеңдегі пайда және шығындар туралы есепте танылады.

Қызметтер көрсеткен жағдайда қорлар қызмет көрсетуге кеткен шығындарды, яғни қызметтердің өзіндік құнын тапсырыс берушіге әлі ұсынылмаған шот бойынша көрсетеді (аяқталмаған өндіріске де солай).

Кәсіпорындағы қорлар келесідей активтер түрінде берілген:

(а) субъектінің қызмет ету барысында сатуға арналған дайын өнімдер мен тауарлары; сонымен қатар жолдағы тауарлар;

(б) аяқталмаған өндіріс, жұмыстарды орындау және қызмет көрсетулер;

(с) шикізат қорлары, материалдар, жартылай фабрикаттар мен құрамдас бөлшектер, конструкциялар мен бөлшектер, отын, контейнерлер және орауыш материалдар, қосалқы бөлшектер, өндіріс процесінде немесе жұмыстарды орындау кезінде пайдаланылатын басқа да материалдар.

4.2. Қорлардың өзіндік құнына кіретін шығындар

Босалқылар міндетті түрде ең кемі екі деңгей бойынша: өткізудің өзіндік құны мен ықтимал таза құнында өлшенуі тиіс.

Босалқылардың өзіндік құнына міндетті түрде сатып алуға, қайта өңдеуге жұмсалған барлық шығындар және босалқыларды ағымдағы жай-күйіне және орналасқан жерге дейін жеткізу мақсатында жұмсалған шығындар жатады.

Сатып алуға жұмсалған шығындар

Босалқыларды сатып алуға жұмсалған шығындарға сатып алу бағасы, импорттық баж салықтары мен басқа да салықтар (ұйымдар кейіннен салық органдары арқылы өтейтін салықтардан басқалары), сондай-ақ тасымалдауға, өңдеуге арналған шығыстар және объектіні сатып алумен тікелей байланысты шығыстар жатады. Сауда жеңілдіктері, төлемдерді қайтару және басқа да осындай баптар сатып алуға жұмсалған шығындарды анықтаған кезде шегеріп тасталады.

Қайта өңдеуге жұмсалған шығындар

Қорларды қайта өңдеуге жұмсалған шығындарға еңбек ақы төлеуге жұмсалған тікелей шығындар сияқты өнім бірліктерімен тікелей байланысты шығындар кіреді. Сонымен қоса, оларға шикізаттан дайын өнім жасап шығару кезінде орын алған тұрақты және ауыспалы үстеме өндірістік шығыстарды жүйелі түрде бөлу кіреді.

Тікелей шығындар — бұл өнім бірлігін өндірумен тікелей байланысты шығындар, мысалы: өндірістік материалдық шығындар; негізгі өндіріс жұмысшыларына еңбек ақы төлеу шығындары; өндіріске қатысты әлеуметтік сақтандыру аударымдары. Бұл шығындар көбінесе айнымалы болып табылады, өйткені олардың көлемі өндіріс ауқымының өзгерісіне тікелей қатысты.

Жанама шығындар - бұл өндіріс процессіне қызмет көрсетумен байланысты өндірістік шығындар, мысалы, көмекші өндіріс жұмысшыларының уақытша жалақысы, өндірістік негізгі құралдардың амортизациясы, өндірістік негізгі құралдарды күту, оларға ағымдағы және күрделі жөндеу жұмыстарын жүргізу шығындары, және өндіріс көлемінің өзгеруіне тәуелсіз салыстырмалы түрде тұрақты болып қалатын басқа да шығындар.

Өзге де шығындар - босалқыларды ағымдағы жай-күйіне келтіру және орналасқан жерге дейін жеткізу кезінде пайда болған шығындар ғана жатады. Мысалы, босалқылардың өзіндік құнына өндірістік емес үстеме шығыстарды немесе нақты клиенттерге арналған өнімді әзірлеу жөніндегі шығындарды жатқызуға қатысты болуы мүмкін.

«Қарыздар бойынша шығындар» ҚЕХС (IAS) 23 қарыздар бойынша шығындар қорлардың өзіндік құнына енгізілетін кездегі сирек кездесетін жағдайларды анықтайды.

Қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар қорларының өзіндік құны келесілерден тұрады:

- а) Қызмет көрсетумен айналысатын қызметкердің, орта басқару қызметкерлерін қоса алғанда, еңбекақы және әлеуметтік сақтандыру аударымдарын төлеу бөйынша шығындар;
- б) Көмекші материалдық шығындар ;
- в) Қызмет көрсету барысында тікелей жатқызылатын үстеме шығыстар.

Сурет 1. Қорларды бағалау қарастырылған

Сурет 2. Қорларды бағалау: өзіндік құн бойынша есепке алу

Қорлардың өзіндік құнына кірмейтін шығындар(барлық салаларға қатысты, қызмет көрсету саласын қоса алғанда)

(а) материалдардың, жұмыс күшінің нормадан артық (кәсіпорында бекітілген оптималды шығыс нормасы бойынша) шығысталуы және өзге де жоспарланбаған өндірістік шығындар;

(b) өндіріс циклінің жеке кезеңдері арасында қорларды сақтауға кеткен шығындар, егер ол (сақтау) технологиялық процесспен қамтамасыз етілмесе;

(с) жалпы және әкімшілік шығыстар;

(d) сатуға байланысты шығындар.

Өзіндік құнды анықтау үшін екі әдіс қолданылуы мүмкін:

Нормативтік шығындар шикізаттар мен материалдарды, еңбекті пайдаланудың, тиімділік пен өнімділіктің қалыпты деңгейін ескереді. Олар ұдайы тексеріледі және қажет болған жағдайда, ағымдағы жағдайларға қарай қайта қаралады (қажет болған жағдайда).

Нормативтік шығындар бойынша есепке алу әдісі

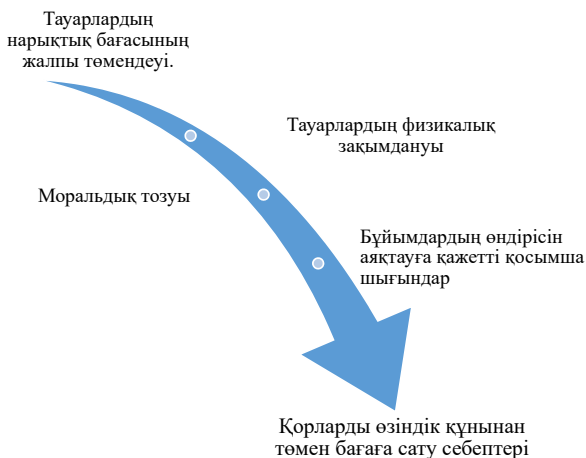
ҚЕХС (IAS) 2 сәйкестігін қамтамасыз ету үшін басқару құралдарын қайта қарау не түзету қажет болады.

ҚЕХС

Бөлшек саудада тез арада өзгеретін көптеген бұйымдардан тұратын, олар үшін өзіндік құнды бағалаудың басқа әдістерін пайдалану орынды болып табылмайтын босалқыларды бағалау үшін көбінесе бөлшек баға әдісі пайдаланылады. Жалпы пайданың тиісті пайызына қатысты сату бағасы төмендейді. Қаржылық есептілік мақсатындағы бағалаудың қолайлы әдісі болып табылады.

Бөлшек баға бойынша есепке алу әдісі

Бөлшек сауданың әрбір бөлімшесі үшін пайыздың орташа мәні жиі пайдаланылады.

Сурет. Қорларды өзіндік құнынан төмен бағаға сату себептері

Сатудың таза құны бойынша қорларды бағалау

Сатудың таза құны – бұл әдеттегі кәсіпкерлік қызметті жүргізу барысында жұмысты орындауға және сатуға кеткен шығыстарды шегергеннен кейінгі болжанатын таза сату құны.

Іс жүзінде қорлар өзіндік құнынан төмен бағада сатылу жағдайлары да орын алуы мүмкін.

Оған келесідей себептер әсер етуі мүмкін:

- Тауарлардың нарықтық бағасының жалпы төмендеуі;
- Тауарлардың физикалық зақымдануы;
- Моральдық тозуы;
- Бұйымдардың өндірісін аяқтауға қажетті қосымша шығындар

дар

Әртүрлі салалардағы өткізу құнын сатудың таза құнына дейін есептен шығару ерекшеліктері

Қызмет көрсету саласы - қызмет көрсету саласындағы ұйымдар әдетте жеке сату құны белгіленетін әр қызмет түрі бойынша шығындарды жинастырады, сондықтан әр қызмет түрі жеке бірлік ретінде қарастырылады.

Өнеркәсіп - қорлар құрамындағы материалдар мен өзге де көмекші құралдар, егер олар қайта өңделетін дайын өнім өзіндік құнға тең немесе одан жоғары құнға сатылады деп күтілетін болса, онда олар өзіндік құннан төмен құнмен (сатудың таза құны бойынша) бағаланбайды.

Алайда шикізат бағасының төмендеуі дайын өнімнің өзіндік құнын өткізудің ықтимал таза өткізу құнына дейінгі артатынын көрсететін болса, шикізат өткізудің ықтимал таза құнына дейін есептен шығарылады.

МЫСАЛ. Өнімді пайдамен сату кезіндегі құнды төмендетудің қажеттілігінің болмауы.

Сізде жалпы сомасы 1,2 млн. теңге болатын құрамдас бөлшектердің қорлары бар. Құрамдас бөлшектердің нарықтық бағасы 1 млн. теңгеге дейін төмендейді. Сонымен қатар, аталған бөлшектер пайдаланылатын өндірістен алынатын сіздің барлық дайын өніміңіз пайда әкелетін болып қалады. Демек, құрамдас бөлшектердің құнын төмендетудің қажеті жоқ.

Таза сату бағасы компанияның бизнес ерекшеліктерімен анықталады. Әділ құн келісімшарттық бағамен емес, ұқсас

түрдегі активтердің нарықтық бағаларымен жиі анықталады. Компания нарықтық бағаға емес, келісімшарт бағасы бойынша тауарларды клиентке жеткізетін кезде, сатудың таза құны нарықтық бағаны көрсетпеуі мүмкін.

МЫСАЛ. Сатудың әділ құны және таза құны

Сіздің компанияңыз сатып алушыға бір баррелі €25 болатын бағамен 100 баррель мұнай жеткізуге келісімшарт жасады(ҚҚС-сыз). Көрсетілген баға 2 ай мерзімге тіркелген. Бірінші айдың соңында мұнайдың нарықтық құны €30 дейін көтерілді (әділ құны €30). Сол уақытта Сіз көрсетілген бағамен 100 баррель мұнай сатып аласыз. Сатуға кеткен шығыстарды шегергендегі сатудың таза құны €25 құрады. Бұл жағдайда Сіз шеккен зиянды көрсетесіз.

Шоттар корреспонденциясы	Дт	Кт
Қорлар	3.000	
Ақша қаражаттары		3.000
Қорлар		500
Қорлардың құнсыздануынан болған залал	500	

Қорларды бағалаудың негізгі екі әдісі бар: өзіндік құнның ең төменгі мәні бойынша және ықтимал таза сату құны бойынша:

1) *Бөліктеу әдісі (item-by-item method)* немесе элементтік әдіс - қорлардың таза сату құны әр қордың түрі бойынша қорлардың өзіндік құны мен нарықтық құнын салыстыру арқылы анықталатын әдіс.

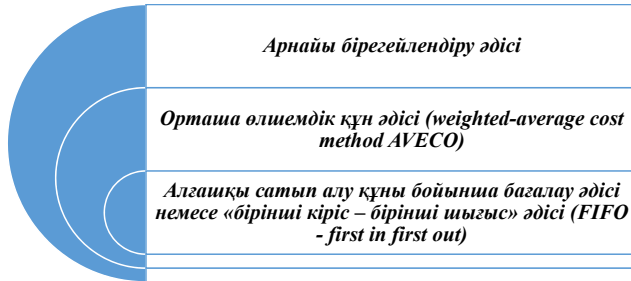
2) *Негізгі категориялар әдісі (major category method)* немесе негізгі тауар топтарының әдісі бойынша қорлардың таза құны әр тауар категориясы бойынша жалпы өзіндік құн мен жалпы нарықтық құнды салыстыру арқылы анықталады.

4.3 Қорлардың құнын бағалау әдістері

Қорлардың құнын бағалаудың келесідей әдістері бар:

1. *Арнайы бірегейлендіру әдісі*
2. *Орташа өлшемдік құн әдісі (weighted-average cost method AVECO)*

3. Алғашқы сатып алу құны бойынша бағалау әдісі немесе «бірінші кіріс – бірінші шығыс» әдісі (FIFO - first in first out)

сурет. Қорлардың құнын бағалау әдістері

Осы әдістердің әрқайсысын қарастырайық.

Арнайы бірегейлендіру әдісі арнайы тапсырыстар мен жобалар үшін өндірілген тауарлар мен қызметтер және өзара алмастырылмайтын тауарлы-материалдық қорлар бірлігінің өзіндік құнын анықтауда қолданылады. Бұл әдіс автомобильдер, ауыр техника және өнер туындылары сияқты бағалы құндылықтарды сатып алу және сату кезінде қолданылуы мүмкін. Әдістің қисынды болуына қарамастан екі кемшілігінің болуына байланысты бұл әдіс сирек қолданылады: бірінші – көп жағдайда жекелеген тауарларды сату мен сатып алуды бақылау өте қиын немесе мүлдем мүмкін емес. Екінші кемшілігі компания тауардың бір түрін сататын болса, сатуға арналған тауарды таңдау ерікті жүргізіледі. Өзіндік құны жоғары немесе төмен сатуға арналған тауарларды таңдау арқылы компания өз пайдасын көбейтуі немесе азайтуы мүмкін.

Орташа өлшемдік құн әдісін (weighted-average cost method AVECO) пайдаланғанда қорлар бірлігінің құны есепті кезең басындағы біртепті қорлардың орташа өлшемдік құны және есепті кезең ішінде өндірілген немесе сатып алынған біртепті қорлар бірлігінің құнымен анықталады. Қорлар бірлігінің орташа өлшемдік құны қорлардың жалпы құнын олардың жалпы санына бөлу арқылы анықталады.

Орташа өлшемдік құн әдісі құнның өсуі мен төмендеуінің әсерін теңестіреді, себебі, есепті кезең соңындағы қорлардың

құны мен сатылған тауарлардың өзіндік құнына кезең басындағы қорлардың құны мен кезең ішінде сатып алынған қорлардың құны әсер етеді.

Алғашқы сатып алу құны бойынша бағалау әдісі немесе «бірінші кіріс – бірінші шығыс» әдісі (FIFO - first in first out) бойынша бірінші кезекте тауарлы-материалды қорлардың өзіндік құнына бірінші өндірілген немесе сатып алынған қорлардың құны енгізіледі. Бірінші кезекте сатып алынған қорлардың өзіндік құны бірінші кезекте сатылған тауарлардың құнына сәйкестендірілуі тиіс. Есепті кезең соңындағы қолда бар тауарлардың өзіндік құны соңғы сатып алынған тауарлардың құнына сәйкес болады, ал сатылған тауарлардың өзіндік құны алдыңғы сатып алынған тауарлардың құнына сәйкес болады. ФИФО әдісін тауарлардың нақты физикалық қозғалысына қарамастан, кез келген саладағы компаниялар қолдануы мүмкін, себебі, бұл әдіс тауарлар қозғалысын емес, шығындар қозғалысын ескереді.

Инфляция кезінде FIFO әдісі таза пайданың ең жоғары деңгейін көрсетеді, өйткені сатылған тауарлардың өзіндік құны тауарларды сатып алу кезіндегі бағаға жақын шығындарға тең болады. Сонымен қатар, компания материалдық қорларды бағалардың өсуіне дейін сатып алынғанына қарамастан, қысқа мерзімді бағалардың өсуі кезінде сату бағасын арттыруға тырысады. Бағалар төмендеген кезде керісінше жағдай байқалады. Нәтижесінде, FIFO әдісі экономикалық циклдің пайда көрсеткішіне әсерін арттырады. Бұл әдістің негізгі артықшылығы есепті кезең соңындағы қорлардың неғұрлым нақты құнын анықтауында болып табылады. Кестеде қысқа мерзімді активтер есебі: қорлар есебі бөлімінің мазмұны мен құрылымын қарастырамыз.

Мысал: ТМҚ құнын бағалау әдістері

Қорлардың келіп түсуі	<i>Біріктер саны</i>	<i>Өнім бірлігінің құны (ш.б.)</i>	Жалпы құны (ш.б.)
15 қаңтар	500	60	30,000
22 мамыр	800	70	56,000
10 қыркүйек	600	80	48,000
Жиыны:	1.900		134.000

Жыл соңында қоймада 400 өнім бірлігі бар. Сатудан түскен түсім 125 000 ш.б. болды.

1. Бірінші сатып алу бағасы бойынша бағалау (FIFO) әдісін пайдаланып, сатылған өнімнің өзіндік құны мен кезең соңында қорлардың өзіндік құнына бөлініп таратылған шығындарды анықтаңыздар.

Сатудан түскен түсім	125,000
Сатуға дайын өнімнің өзіндік құны	134,000
Кезең соңындағы ТМҚ (400 x 80)	32,000
Сатылған өнімнің өзіндік құны	102,000
Сатудан түскен жиынтық пайда	23,000

2. Орташа өлшемдік құн әдісін пайдаланып, сатылған өнімнің өзіндік құны мен кезең соңында қорлардың өзіндік құнына бөлініп таратылған шығындарды анықтаңыздар.

Тауар бірлігінің орташа өлшемдік құны (134,000 / 1,900)	70.53
Сатудан түскен таза пайда	125,000
Сатуға дайын өнімнің өзіндік құны	134,000
Кезең соңындағы ТМҚ (400 x 70.53)	28,212
Сатылған өнімнің өзіндік құны	105,788
Сатудан түскен жиынтық пайда	19,212

Әдістерді салыстыру

	<i>Бірінші сатып алу бағасы бойынша бағалау әдісі (FIFO)</i>	Орташа өлшемдік құн әдісі (AVECO)
Сатудан түскен таза пайда	125,000	125,000
Сатуға дайын өнімнің өзіндік құны	134,000	134,000
Кезең соңындағы ТМҚ	32,000	28,212
Сатылған өнімнің өзіндік құны	102,000	105,788
Сатудан түскен жиынтық пайда	23,000	19,212

Ұйым ұқсас қорлардың құнын бағалау үшін бір әдісті қолдануы тиіс. Әр түрлі сипаттағы, ұқсас емес (мысалы, шикізат және дайын өнім) қорлардың құнын бағалау үшін өзіндік құнды анықтаудың әр түрлі әдістері қолданылуы мүмкін.

4.4. Өнімнің өзіндік құнын есептеу әдістері

Өнімнің (қызметтің, жұмыстың) өзіндік құнын есептеу әдістері өндірістің типіне, өнімнің түрі мен оның күрделілігіне байланысты болады. Өзіндік құнды есептеу Басқару есебі 1 курсының бағдарламасында толық зерттеледі.

Өнімнің
(қызметтің,
жұмыстың)
өзіндік құнын
есептеу әдістері

Нормативті әдіс шикізаттар мен материалдарды экономикалық және өндірістік қуаттылық пен еңбекақы бойынша белгіленген нормалар, нормативтерге сәйкес пайдалануды қарастырады. Нормативтер кезең сайын талданады және қажет болған жағдайда ағымдағы жағдайға байланысты қайта қарастырылады.

Тапсырыстық әдіс жеке немесе шағын өндірісте пайдаланылады, онда өндіріс қайталанбайтын немесе сирек қайталанатын өнімдерге тапсырыс бойынша ұйымдастырылады, ал есепке алу объектісі жеке тапсырыс болып табылады.

Өзіндік құнды есептеудің *процестік әдісі* шығарылатын өнім бірнеше жеке процестерден өңдеуден өтетін компанияларда қолданылады және жартылай фабрикаттардың бір процестен келесі процесте өтуіне сәйкес өнімнің құны қалыптасады.

Шығындарды түгендеп бағалау әдісі бөлшек саудада калькуляцияның басқа әдісін қолдануға болмайтын, шамамен бірдей мөлшерде пайда әкелетін, үлкен көлемді және жылдам өзгертін ТМҚ бірліктерін есептеу үшін қолданылады.

Қызмет көрсету саласындағы ұйымдар бойынша тауарлы-материалдық қорлардың өзіндік құны. Қызмет көрсетудегі тауарлы-материалдық қорлардың өзіндік құны - қызмет көрсетумен айналысатын персонал мен бақылаушы персоналды қоса алғандағы еңбекақы шығындары, персоналға кететін өзге де шығындар және онымен байланысты үстеме шығындардан тұрады. Сатумен байланысты еңбекақы шығындары, басқа да шығындар және әкімшілік-басқару шығындары өзіндік құнға қосылмайды, кезең шығындары ретінде танылады (есепке алынады).

Шығыстарды тану (есепке алу)

Сатылған тауарлы-материалды қорлардың өзіндік құны олармен байланысты кіріс есепке алынған кезеңде шығыс

ретінде есепке алынады. Тауарлы-материалды қорлардың есептен шығарылу сомасы және онымен байланысты барлық зиян (залал) есептен шығарылған немесе зиян (залал) болған есепті кезеңде шығыс ретінде есепке алынуы тиіс. Таза сату құнының артуы нәтижесінде пайда болған, бұрын есептен шығарылған тауарлы-материалды қорларды қайта қалпына келтіру сомасы - таза сату құнының артуы орын алған есепті кезеңнің шығысы ретінде танылған (есепке алынған), тауарлы-материалды қорлардың өзіндік құнының төмендеуі ретінде есепке алынады.

Бақылау сұрақтары:

1. Қорлар түсінігі мен жіктелуі
2. Қорлардың өзіндік құнын анықтау
3. Қорларды бағалау әдістері
4. Өнімнің өзіндік құнын есептеу әдістері
5. Бөлшек саудадағы сатылған тауарлардың өзіндік құнын есептеу
6. Таза сату құны бойынша қорлардың қалдығын бағалау.

1 тапсырма

Жыл соңында ұйымның қаржылық жағдай туралы есептілігінде қорлар ретінде есепке алуға болатын баптарды анықтаңыздар (1 кесте):

1 кесте «Қорлардың өзіндік құнына енгізілетін шығыстар»

№	Баптың атауы	Иә (қорлар бабына енгізуге болады және қорлардың өзіндік құнына кіреді)	Жоқ (қорлар бабына енгізуге болмайды және қорлардың өзіндік құнына кіреді). Қай бапқа жататынын көрсету керек.
1	2	3	4
	Қайта сату үшін сатып алынған тауарларды жарнамалау бойынша маркетингтік қызмет шығындары		
	Негізгі қызметті жүзеге асыруда қолданылатын қорлар мен материалдарды сатып алу үшін екінші деңгейлі банктерден алынған несиелер мен қарыздардың пайызын төлеу шығыстары		
	Жақын арада қайта сатылатын инвестициялар (3 ай)		
	Өндіріске жіберілмеген шикізаттар мен материалдар		
	Қаламдар, А4 қағазы, қағаз қысқыштар. Кеңсеге қажетті барлық қорлар		
	Сатылмаған тауарларға жатқызылған өндірістік шығындар		
	Өндірістік көмекші шикізаттар мен материалдар		
	Қорларды тасымалдау шығындары		
	Өндіріс процесіндегі материалдар		
	Консигнацияға алынған басқа компанияның тауарлары		

	31 желтоқсанда жолда болған, жүктеу орны FOB шарттарына сәйкес сатып алынған тауарлар		
	Консигнацияға берілген, басқа компания қоймасындағы тауарлар		
	Қайтару ықтималдығы жоғары (болу шартымен) деп болжанған сатылған тауарлар		
	Бөліп төлеу шартымен сатылған тауарлар		
	31 желтоқсанда жолда болған, келіп түсу орны FOB шарттарына сәйкес сатылған тауарлар		
	31 желтоқсанда жолда болған, жүктеу орны FOB шарттарына сәйкес сатылған тауарлар		

Тапсырма. Қаржылық жағдай туралы есептілікте қорлар ретінде есепке алынатын баптарды көрсетіңіздер. Қорлар ретінде есепке алынбайтын баптардың қаржылық есептілікте қалай есепке алынуы тиіс екенін көрсетіңіздер.

2 тапсырма.

«Акерке» ЖШС түскі ас дайындаумен айналысады. Компания 2019 жылдың наурыз айы үшін қорлар есебін жүргізеді. Төменде тағам түрлері бойынша өнімдердің есебі көрсетілген кесте берілген. (2 кесте)

Тапсырма. Келесілерді анықтау керек:

- ай соңындағы 1-тағамға арналған өнімдер қоры;
- ай ішінде келіп түскен (сатып алынған) 2-тағамға арналған өнімдер қоры;
- ай ішінде келіп түскен (сатып алынған) 3-тағамға арналған өнімдер қоры;
- ай басында сатып алынған 4-тағамға арналған өнімдер қоры.

Таблица 2 «Қорлар есебі»

№	Өнімдерді есепке алу баптары	1-тағамды дайындауға қажетті өнімдер	2-тағамды дайындауға қажетті өнімдер	3-тағамды дайындауға қажетті өнімдер 3	4-тағамды дайындауға қажетті өнімдер
1	2	3	4	5	6
1.	Айдың басында сатып алынған өнімдер қоры	2250 000 теңге	1375 000 теңге	2450 000 теңге	
2.	Ай ішінде келіп түскен (сатып алынған) өнімдер қоры	650 000 теңге		1963 500 теңге	1360 000 теңге
3.	Ай ішінде келіп түскен (сатып алынған) өнімдер қоры	2425 000 теңге	787 500 теңге		2312 500 теңге
4.	Ай соңындағы өнімдер қоры		1025 000 теңге	950 000 теңге	487 500 теңге

3 Тапсырма

«Амир» ЖШС есепті жылдық соңғы күнінде тауарларға түгендеу жүргізді. «Амир» ЖШС халық тұтынатын тауарларды сату бойынша қызметін жүзеге асырады. Ұйым түгендеу нәтижесі бойынша «Амир» ЖШС –нің қоймасында келесідей қорлар қалдығының бар екендігін жариялады. Төмендегі кестеде есепті кезең соңында ұйымда орын алған шаруашылық операциялары көрсетілген.(3кесте)

3 кесте « Қорлар бойынша қалдықты анықтау»

№ п.п.	Шаруашылық операциялар мерзімі	Шаруашылық операциялар	сома
1	2	3	4
	29 желтоқсан 2018 жыл	29.12.2018 күні «Амир» ЖШС-і «Весна» ЖШС- нен тауарлар сатып алған , счет- фактура №256. «Весна»ЖШС Астана қаласында орналасқан. «Амир» ЖШС ауа райындағы қолайсыздықтың орын алуымен байланысты Астана –Алматы тасжолының жабылуы себепті тауарды 3 қаңтар күні алды.	1300 000 теңге

1.	30 желтоқсан 2018 жыл	"Жас Қанат" ЖК сауда нүктелеріне консигнацияға тауарлар берілді. 30 желтоқсан мен 31 желтоқсан аралығында ЖК - ден ЖШС -ке тауарлардың бірін де сатқан жоқ. Жыл соңында консигнацияға берілген тауарлардың саны бұрынғыдай қалды.	475 000 тенге
2.	30 желтоқсан 2018 жыл	Астана қаласынан ЖК «Аяна», «Амир» ЖШН-нен қолма-қол ақшаға тауарлар сатып алды. Ауа райындағы қолайсыздықтың орын алуына байланысты Астана- Алматы тас жолының жабылуы себепті ЖК «Аяна», «Амир» ЖШС-нің қоймасынан тауарларды тек 3 қаңтар күні алып кетуге мүкіндік алды. Түгендеу жүргізу барысында барлық тауарлар есепке алынды.	650 000 тенге
3.	31 желтоқсан 2018 жыл	«Амир» ЖШС түгендеу жұмыстарын барлық қоймалар бойынша жүзеге асырды.	5 750 000 тенге

Тапсырма:

1. 31 желтоқсан 2019ж «Амир» ЖШС-нің қаржылық жағдайы туралы есептілінде көрсетілуге тиіс қорлар бойынша қалдықты анықтаңыз.

2. «Амир» ЖШС і қорлардың үздіксіз бағалау есебін өзгерттеді. 31 желтоқсан 2019 ж түзетуге дейінгі қорлар бойынша қалдық 6 915 000 тг құраған. Екі жақты жазу бойынша кез – келген түзету жазбаларын беріңіз.

3. Бұл түзету жазбаларына қандай түсініктеме бере аласыз? Бұл екі жақты жазбалардың туындауына себеп болған қандай екі мүмкін жағдайды атай аласыз?

4 тапсырма. Өндіріс шығындары мен кезең шығындары.

«Аққу» ЖШС 2018 жылдан бастап қызмет саласын өзгертуді шешіп, өндіріс құрал – жабдыктандарын шығарумен айналыса бастады. 2018 жылы 800 құрылғы өндіріп шағарылды. Есепті кезең соңында аяқталмаған немесе жиналмаған қалдық орын алған жоқ. 2018 жылдан бастап өндіріске қажетті құрал жабдықтардың болмауына байланысты материалдар өндіріле бастады. «Аққу» ЖШС 2 250 000 тг ден 600 құрылғы сатты. Ұйым өндірісті жүзеге асыру үшін ғимараттың үштен екі бөлігін жалға алады. Әкімшілік және бухгалтерия үшін қалған ғимараттың үштен бір бөлігі пайдаланылады. Пайдаланылған

электроэнергияның төрттен үш бөлігі құрылғыларды өндіруге жұмсалады. Есепті кезең ішінде ұйым банктен ешбір қарыз немесе несиені алған жоқ. Сондай-ақ, есепті кезең ішінде «Аққу» ЖШС –де несиені ешқандай тауар сатылмаған.

2018 жылы «Аққу» ЖШС келесідей шығындар жұмсаған (4кесте)

4 кесте

№ п.п.	Баптар атауы	Сума
	Жал төлемі	75 000 000 тенге
	Жабдықтардың тозу сомасы(амортизация)	25 000 000 тенге
	Электроэнергия бойынша шығын	40 000 000 тенге
	Негізгі өндіріс жұмысшылардың еңбекақысы	400 000 000 тенге
	Көмекші өндіріс жұмысшыларының еңбекақысы	100 000 000 тенге
	Басқару және бухгалтерия қызметкерлерінің еңбекақысы	75 000 000 тенге
	Сату қызметкерлерінің еңбекақысы	150 000 000 тенге
	Құрылғыларды өндіруге қажетті материалдар	570 000 000 тенге

Тапсырма:

1. Өнімнің өзіндік құнын анықтау?
2. Есепті кезең соңындағы сатылмаған құрылғылар құнын анықтау?
3. 2018 жылғы таза табысты анықтау?

Тестовые вопросы 1 вариант

1	Кассада қолма-қол ақша қаражатын беру қандай құжатпен рәсімделеді?
+	Шығыс касса ордері
	Төлем талабымен
	Чекпен
	Төлем тапсырмасы
	Кіріс касса ордері
2	Дивиденттерді төлеген жағдайда ол ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілікте қалай көрсетіледі?
	Операциялық қызмет бойынша ақша қаражаттарының шығысталуды арттырады

	Операциялық қызмет бойынша ақша қаражаттарының шығысталуын төмендетеді
+	Қаржылық қызмет бойынша ақша қаражаттарының шығысталуын арттырады
	Инвестициялық қызмет бойынша ақша қаражаттарының шығысталуын төмендетеді
	Мүлдем көрсетілмейді
3	Банктегі ағымдағы шотқа сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің берешектері келіп түсті
+	Д 1030 К 1210
	К 6010 Д 1010
	Д 1010 К 1210
	К 1250 Д 1030
	Д1030 К 1010
4	Егер де банкке 10 000 доллар жыл сайын есептелетін 9% бойынша салынса, онда 5 жылдан кейінгі жинақталған сальдоны анықтаңыз.
+	15386.20
	12000,30
	14500,0
	15000,0
	14500,0
5	Кәсіпорынның қалыпты өндірістік қызметінің барысында сатылған тауарлар мен қызметтер үшін клиенттердің қарыз сомалары - бұл:
+	Дебиторлық берешек
	Кассалық құжаттар
	Төленуге тиісті вексельдер
	Жеткізушілердің берешектері
	Қысқа мерзімді кредиторлық қарыз
6.	Кәсіпорын қызметкерімен кассаға есеп берілетін соманың пайдаланылмаған қалдығы төленді немесе қолма-қол қаражаттардың жетіспеушілігі (материалдық залал өтелді) өтелді:
	Дт (1010) Кт (6280)
	Дт (1250) Кт (1010, 1030)

	Дт (1250) Кт (3390)
+	Дт (1010) Кт (1250, 2150)
	Дт (1030) Кт (1010)
7.	Шоттар корреспонденциясы Дт 1210 Кт 6010
	Сатып алушылардың үмітсіз дебиторлық қарыздарын есептен шығару
	Дайын өнімді қоймаға жіберу
	Сатылған тауарлардың өзіндік құнын есептен шығару
+	Жөнелтілген дайын өнім үшін сатып алушыларға шот ұсынылды:
	Сатылған өнім бойынша табысты есепке алу
8.	"Экопродукт" Компаниясы 8,000,000 у.е. көлеміндегі сомаға сатылым жасады. Сонымен қатар, барлық сату көлемінің 50% несиесі арқылы жүзеге асырылды. Алдыңғы тәжірибеге қарасақ, барлық несиеге сату көлемінің 1,5% өтелмейтінін көреміз. "Күмәнді талаптар бойынша резервтер" шотындағы сома нешеге тең?
	7000
+	60000
	600
	60100
	95000
9.	Кәсіпорын қызметкерлеріне қарыздар беру
	К 1030 Д 1210
	К 6010 Д 1010
	Д 1010 К 1210
+	Д 1250, 2150 К 1010, 1030
	Д1030 К 1010

Тестовые вопросы 2 вариант

1	Қазақстан Республикасындағы кәсіпорындар банктерде қолма-қолсыз төлемдерді сақтауға арналған
	Корреспонденттік шоттар
	Үлгі қолтаңбалары карточкалары
	Жеке шоттар
+	Ағымдағы есеп айырысу шоттары
	Ағымдағы шоттар ЛОРО және НОСТРО
2	Қызметкердің жинақталған жалақысынан пайдаланылмаған есепті сомманың(тапшылықтың немесе материалдық залалдың орнын толтыру) қалдығы ұсталды :
+	Дт (3350) Кт (1250, 2150)
	Дт (3350) Кт (1020)
	Кт (1030) Дт (1060)
	Дт (1250) Кт (3350)
	Дт (1010) Кт (1020)
3	Жыл сайын есептелетін, егер 10000 у.е банкке 8% үстемемен салынса, 4 жылдан кейін жинақтау сальдосы қалай болады?
+	13604,89
	12000,30
	14500,0
	15000,0
	14500,0
4	Уақыт ішінде ақшаның құнын анықтау үшін негізгі операциялар?
+	Жинақтау және дисконттау
	Дисконттау және пайыздық.
	Жинақтау және пайыздық.
	Дисконттау және қаржыландыру.
	Жинақтау және қаржыландыру.
5	Қиындатылған пайыз функциясы қандай соманың ағымдағы құндылығын анықтауға мүмкіндік береді, егер оның болашақтағы жинақталуы мен пайыздық мөлшерлемесі үшін оның құндылығы белгілі болса?
	Дисконттау;

+	Жалғыз аннуитеттің ағымдағы соммасы;
	Ақшалай бірліктің амортизация үшін салымы;
	Аннуитеттің болашақ құны;
	Қордын қайтару факторы.
6	Дисконттау және қиындатылған пайызды қолданар алдында анықтау керек
+	Пайызды
	Инфляция индексі
	Табыс
	Пайда
	Уақыт, тәуекел
7.	"Алан" компаниясы 4,450,000 у.е. мөлшерінде сатуды іске асырды. Барлық сатудың 70% несие арқылы жүзеге асты. Алдыңғы тәжірибе көрсеткендей, барлық сатудың 3% несиеге төленбейді. Күмәнді қарыз бойынша резерв соммасы қандай?
+	93450
	133500
	311500
	22500
	95000
8.	Багадан жеңілдік болғанда түсімге түзету енгізіңіз
+	Дт6030 Кт1210
	Дт6010 Кт1210
	Дт1210 Кт6030
	Дт1030 Кт1210
	Дт1290 Кт1210
9.	Күмәнді қарыз бойынша оны есептен шығарған кезде резерв шотына?
	Дт6030 Кт1210
	Дт7440 Кт1290
	Дт1210 Кт1290
	Дт1030 Кт1210
+	Дт1290 Кт1210

Тестовые вопросы 3 вапиант

1	Овердрафт дегеніміз не:
	Ақша қаражаттары
	Материалды және материалды емес активтер
+	Активті шоттағы бұрынғы қол жетімді дебеттік баланстан асып кеткен сомада төлем жасау кезінде пайда болатын кредиттік баланс
	Ағымдағы банктік шоттағы дебеттік қалдық
	Ақша қаражаттарының баламасы
2	Ұйымның жауапты тұлғаларына ақша беру
	Дт (1010) Кт (6280)
+	Дт (1250) Кт (1010, 1030)
	Дт (1250) Кт (3390)
	Дт (1010) Кт (1250)
	Дт (1030) Кт (1010)
3	Егер банкке 10 000 долларды бүгін жыл сайынғы 10% -ға инвестициялаған болса, 3 жыл өткеннен кейін жинақ теңгерімін анықтаңыз?
+	13310
	13000
	10000
	12000
	11510
4	"ABC" ЖШС 5,500,000 ш.б. сатылым жасады. Сонымен қатар барлық сатылымдардың 80% несие бойынша жасалды. Алдыңғы тәжірибе несие бойынша барлық сатылымдардың 2% төленбейтінін көрсетеді. Күмәнді қарыздар бойынша резерв сомасы қандай?
	93450
	133500
+	8800
	22500
	95000
5	Саудалық емес дебиторлық қарыз
+	Қызметкерлерге аванс

	Алынған аванстар
	Тауар үшін сатып алушылардың қарызы
	Банкке қарыз
	Мердігерлерге қарыз
6	1250 шотының дебеті бойынша қандай сомалар көрсетіледі?
	Күмәнді қарыз
	Жеткізушілердің қарызы
	Банктен алған несие сомасы
+	Жауапты тұлғаға берілген сома
	Құрылыс шығындарын өтеу сомасы
7.	Күмәнді несиелер бойынша құрылған резерв сомасы бухгалтерлік есепте қалай көрсетіледі?
	Дт6030 Кт1210
+	Дт7440 Кт1290
	Дт1210 Кт1290
	Дт1030 Кт1210
	Дт1290 Кт1210
8.	Қаржылық жағдай туралы есепте дебиторлық қарыз қалай көрсетіледі?
	Қарыздың барлық сомасы көрсетіледі
+	Күмәнді қарыздар бойынша резервті шегергеннен кейінгі сома
	Күмәнді қарыздар бойынша резерв сомасын қосып көрсету
	Әрбір сатып алушы бөлімінде
	Тек ірі сатып алушылар бөлімінде

